

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Praha 2010

Irena Sedláčková

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

Irena Sedláčiková

Části těla ve slovanských frazeologiích (srovnání českých a ukrajinských frazémů)

Parts of Body in Slavonic Phraseology (the comparison of Czech and Ukrainian idioms)

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Ana ADAMOVIČOVÁ

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucí své bakalářské práce PhDr. Aně ADAMOVIČOVĚ za pomoc a praktické rady při zpracování materiálu.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a s použitím citovaných pramenů a literatury, které uvádím.

V Praze dne

Podpis

Anotace:

Tato bakalářská práce má za cíl provést srovnání somatických frazémů dvou příbuzných slovanských jazyků – českého a ukrajinského. Na základě rozsáhlé excerptce somatických frazémů chce poukázat na bohatství a osobitost každého z těchto dvou jazyků, zjistit mezi nimi rozdíly a najít společné prvky v této části frazeologie. Výsledky by měly vést k prohloubení našich znalostí této problematiky a jejich využití v překladatelské praxi.

Práce se dělí na dvě části: na část teoretickou a na část praktickou.

V teoretické části je vymezena disciplína frazeologie a idiomatiky. Dále jsou uvedeny definice frazému a idiomu s klasifikací různých typů frazémů a stručnou charakteristikou frazémů, které obsahují názvy části lidského těla. Teoretická část je uzavřena podkapitolou pojednávající o vývoji frazeologie a idiomatiky a zjištěných tendencích bádání v ukrajinském jazyce.

V praktické části jsou představeny jednotlivé typy frazémů v češtině a ukrajinštině. Frazémy jsou uspořádány podle komponentů s názvem jednotlivých částí těla (somatizmy) a podle vnitřního členění na základě struktury jednotlivých výrazů (tato klasifikace je součástí přílohy). Dále následuje jejich analýza podle výskytu jednotlivých komponentů v obou jazycích s popisem jejich rozdílnosti, podobnosti, frekvence, ekvivalence, včetně sémantiky některých frazémů a mj. homonymie, synonymie a antonymie. V závěru jsou statisticky shrnuty zjištěné poznatky.

Annotation:

The aim of this bachelor's thesis is to compare the somatic idioms (phrasemes) of two related Slavic languages, Czech and Ukrainian. On the basis of various examples of somatic idioms, it attempts to demonstrate the wealth and idiosyncrasy of both of these languages, to identify the differences between them and to find common elements in this aspect of phraseology. The results should lead to a deeper understanding of this topic and its usage in the practice of translation.

The thesis is divided into two sections: theoretical and practical.

The theoretical section elucidates the disciplines of phraseology and idiomatics. In addition to this the thesis gives definitions of phraseme and idiom, classifying various types of phrasemes and a brief characterisation of phrasemes containing names of parts of the human body. The theoretical section is concluded with a subsection addressing the development of phraseology and idiomatics and the tendencies found by research in the Ukrainian language. The theoretical section is concluded by a subchapter addressing the evolution of phraseology and idiomatics and tendencies found by research in the Ukrainian language

The practical section presents individual types of phraseme in found in Czech and Ukrainian. The phrasemes are arranged according to components with names of various parts of the body (somatism) and according to internal division based on the structure of the individual expressions. There follows an analysis of these expressions according to the occurrence of the separate components in both languages, describing their dissimilarity, similarity, frequency, equivalency, including the semantics of selected phrasemes and their homonymy, synonymy and antonymy. In conclusion, the findings are statistically summarised.

Klíčová slova

čeština

frazém

frazeografie

frazeologie

idiom

idiomatika

paremiologie

somatické frazémy

srovnávací frazeologie slovanských jazyků

ukrajinština

Key words

Czech

idiom (phrasem)

Phraseography

Phraseology

Paremiologic

somatic idioms

the Comparative phraseology of Slavic languages

Ukrainian

Obsah:

ÚVOD	10
1. Teoretická část	
1.1 Vymezení disciplíny frazeologie a idiomatiky	12
1.2 Vysvětlení pojmu frazém a idiom	13
1.3 Obecná charakteristika různých typů frazémů	15
1.3.1 Klasifikace.....	15
1.3.1.1 Kolokační frazémy.....	16
1.3.1.2 Propoziční frazémy.....	17
1.3.1.3 Lexikální frazémy.....	18
1.3.2 Frazémy obsahující části těla.....	18
1.3.2.1 Sémantika somatických frazémů.....	19
1.4 Vývoj frazeologie a idiomatiky v ukrajinském jazyce a srovnávací frazeologie slovanských jazyků.....	21
2. Praktická část	
2.1 Srovnání materiálů	23
2.1.1 Frekvenční analýza a výsledky.....	24
2.1.2 Strukturní analýza a výsledky	24
2.1.3 Analýza podle míry ekvivalence	25
2.1.3.1 Plné ekvivalenty.....	26
2.1.3.2 Částečné ekvivalenty.....	31
2.1.3.2.1 Částečné ekvivalenty lexikální.....	31
2.1.3.2.2 Částečné ekvivalenty gramatické.....	34
2.1.3.2.3 Částečné ekvivalenty lexikální a gramatické	35
2.1.3.2.4 Částečné ekvivalenty strukturní.....	37
2.1.3.3 Výběrové ekvivalenty/ varianty.....	40
2.1.3.4 Neekvivalentní frazémy.....	42
2.1.4 Výsledky analýzy podle míry ekvivalence.....	44
ZÁVĚR.....	46
Příloha	49
Seznam literatury	96

Seznam zkratek

aj. – a jiné

apod. – a podobně

arch. – archaické

atd. – a tak dále

bibl. – biblický výraz

IF – frazeologie a idiomatika

mj. – mimo jiné

n. – nebo

např. – například

popř. – popřípadě

tj. – to jest

zř. – frazém používaný zřídka, s nízkou frekvencí

/ lomítko označuje v rámci jednoho frazému varianty

ÚVOD

Frazeologie v posledních desetiletích upoutává k sobě větší pozornost filologů, historiků, etnologů, lingvistů, literátů, teoretiků umění, pedagogů, novinářů, zřejmě proto, že je v jistém smyslu „tajným úkrytem lidského ducha“ a pokladnicí mnohavrstevné existence národa, jeho historie, života, zvyků, morálky, síly ducha, bolesti a strádání, radosti a naděje. Je jedním z nejdůležitějších pramenů estetických principů a hodnot každého národa. Frazeologie má prastaré kořeny a rozvíjí se dynamicky i v současné době – některé frazémy se rychle zevšedňují, otírají se a nahrazují se novými. Obecně lze říci, že se v nich uchovává starý lexikální fond a gramatické struktury. Z hlediska překladatelské práce frazémy mohou být největším problémem.

Tato práce si klade za cíl srovnat somatické frazémy dvou vzájemně příbuzných slovanských jazyků – českého a ukrajinského. Vychází z vyexcerpovaného materiálu, který bude podroben analýze – strukturní a konfrontační za účelem zjistit a popsat společné jádro a rozdílné vlastnosti frazémů, jejichž komponenty jsou části lidského těla. Získané poznatky by měly vést k prohloubení našich znalostí dané problematiky a využití získaných poznatků v překladatelské praxi.

Práce je rozdělena do dvou částí: na teoretickou a praktickou.

V teoretické části je vymezena disciplína frazeologie a idiomatiky. Dále jsou uvedeny definice frazému a idiomu s klasifikací různých typů frazémů a jejich stručnou charakteristikou včetně frazémů, které obsahují části těla. Teoretická část je uzavřena podkapitolou pojednávající o vývoji frazeologie a idiomatiky, srovnávací frazeologie slovanských jazyků a tendencích v ukrajinském jazyce.

V praktické části jsou představeny jednotlivé typy frazémů v češtině a ukrajinštině. Frazémy jsou uspořádány podle částí těla a zároveň se členění podle struktury na kolokační, vícečlenné subtypy, propoziční, přirovnání a paremie. Poté následuje jejich analýza podle výskytu jednotlivých komponentů v obou jazycích s popisem jejich rozdílnosti, podobnosti, frekvence a stupně ekvivalence. Okrajově je věnováno otázkám homonymie, synonymie a antonymie a sémantické charakteristice některých somatických frazémů.

Postup práce zahrnoval dvě základní etapy. Klasickým způsobem pomocí čtení a manuálního vypisování byly zjištěny české somatické frazémy, poté ukrajinské z celkového množství frazémů v odpovídajících slovnících: pro český jazyk *Slovník české frazeologie a idiomatiky* [1. Přirovnání 2. Výrazy neslovesné 3. Výrazy slovesné. Čermák, Hronek, Machač, 1983, 1988, 1994]; pro ukrajinský jazyk *Сучасний фразеологічний словник української*

мови [Ярешенко А.П., Бездітко В.І, Козир О.В., Немировська Н.Г., 2009] a dvoudílný *Ukrajinsko-český slovník* [Kurimský, Šišková, Savický, 1994]. Některé výrazy byly ověřovány pomocí dalších slovníků: *Lidová rčení* [Jaroslav Zaorálek, 1996], *Historie a etymologie českých rčení, bibliografie pramenů* [Ludmila Stěpanova, 1998], *Názvy části těla v české frazeologii a idiomatice* [Eva Mrhačová, 2000], *Česko-ruský frazeologický slovník* [Mokienko V. – Wurm A. 2002]. Poté následovala analýza vyexcerpovaného materiálu. Výsledky analýzy byly popsány v příslušných tabulkách a grafech. Práce je ukončena shrnutím zjištěných údajů v závěrečném oddíle.

1. Teoretická část

1.1 Vymezení disciplíny frazeologie a idiomatiky

Frazeologie a idiomatika je samostatná jazyková disciplína, která se zabývá studiem a popisem „svěrázných jazykových jednotek různého typu a více úrovní, které dlouho vzdorovaly souvislému popisu“ [Filipec, Čermák 1985:166]. Těmito „svěráznými jazykovými jednotkami“ jsou frazémy a idiomy¹.

Dnešní frazeologie a idiomatika [dále IF] je poměrně mladá lingvistická disciplína, ale v zásadě je to disciplína, která má prastaré kořeny. Již starověké národy – Egypťané, Izraelité, Řekové – sbírali různé postřehy a myšlenky o životě, ať už autorské nebo lidové. Za první tzv. „frazeologické sbírky“, které vyzdvihují poznání, moudrost, porozumění a obsahují poučné mravní a jiné zásady týkající se všech stupňů lidských vztahů, se dají považovat díla, napsaná známým starověkým izraelským králem Šalomounem² [Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 1992: 107]. V podstatě dnešní větve frazeologie – **paremiologie**, která se zabývá sběrem a zpracováním přísloví, je historicky nejstarší disciplínou. Na českém území počátky českého příslovnictví spadají do 2. poloviny 15. století³. Ke vzestupu paremiologie dochází v období českého obrození v dílech J. Dobrovského *Českých přísloví sbírka* [1804] a F. L. Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* [1852]. Právě v díle F. L. Čelakovského, jak poznamenává F. Čermák, se poprvé spojují větve frazeologické a příslovečná v užším smyslu [Čermák 2007: 482 – 484].

Také v 19. století se objevují první pokusy o deskripci frazeologických dat a tak vzniká popisná frazeologie, dnes již známá jako **frazeografie**⁴.

Teprve 20. století se stává pro IF dobou největšího rozkvětu. Na začátku století vychází sbírky přísloví a citátů od V. Flajšhanse⁵ a slovník nevětných frazémů od J. Mašína⁶. Díky úsilí známého českého překladatele J. Zaorálka v r. 1947 vzniká kniha *Lidová rčení*

¹ Nikoliv fráze. Podle F. Čermáka fráze je ustálený konverzační výraz, který je sémanticky prázdný, subjektivní a nedefinovatelný [Čermák 2007: 25].

² Kniha *Přísloví* se obvykle rozděluje na pět částí. Jsou to: 1. kapitoly 1–9, začínající slovy: „Přísloví Šalomouna, syna Davidova“; 2. kapitoly 10–24, popsány jako „Šalomounova přísloví“; 3. kapitoly 25–29; tato část začíná slovy: „To jsou také Šalomounova přísloví, která přepsali muži judského krále Ezechjáše“; 4. kapitola 30, uvedená jako „Slova Agura, syna Jakeho“; a 5. kapitola 31, která obsahuje „Slova krále Lemuela“. Šalomoun byl tedy původcem větší části přísloví. Pokud se týká Agura a Lemuela, o jejich totožnosti se neví nic určitého. Někteří komentátoři se domnívají, že Lemuel bylo jiné jméno Šalomouna. Další sbírka *Kazatel* se také připisuje králi Šalomounovi. Šalomoun není sice zvlášť jmenován, ale celá řada míst v knize ho zcela nezvratně usvědčuje jako pisatele. [Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, „*Celé Písmo je inspirováno Bohem a prospěšné*“, Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc., International Bible Students Association 1992: 107].

³ Smil Flaška, *Proverbia Flassconis, generosi domini et baccalari Pragensis* [Čermák, 2007: 483].

⁴ Frazeografie – nejmladší oblast aplikované jazykovědy, která systematizuje frazeologický materiál a umisťuje jej do speciálních slovníků. První pokusné práce v této oblasti: J.M. Sychra, J. Šacha, F. Šebek [l.c.].

⁵ V. Flajšhans, *Česká přísloví. Sbírká přísloví...Přísloví staročeská A-N, O-Ž* (1911); *Živá slova. Sbírká slavných výroků, citátů, hesel, průpovědí atd.* 1915.

⁶ J. Mašín, *Slovník českých vazeb a rčení* 1916.

v podobě tří slovníků se samostatným *Slovníkem přirovnání*. Nakonec, začátkem 80. let vychází monografie *Idiomatika a frazeologie* od Františka Čermáka [1982] a objevuje se na knižních pultech první z řady slovníků od F. Čermáka, J. Hronka a J. Machače *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. [SČFI, 1983]. V následujících letech přibývá svazek *Výrazy neslovesné* [1988], *Výrazy slovesné* [1994] a *Výrazy větné* [2009]. Výše zmíněné slovníky podávají podrobný systematický popis frazémů: jejich stylovou a gramatickou charakteristiku, transformaci, kontext, valenci, funkci, význam, synonyma, opozita, cizojazyčné ekvivalenty atd. Kromě slovníků F. Čermák vypracoval první zásadní teoretický výklad pojetí frazeologického systému ve třech studiích v anglickém jazyce [1988, 1994, 2001], dále v českém jazyce napsal příspěvky o funkci [1985], univerzáliích [1994], somatizmech ve srovnání s více jazyky [1998] aj.

Jelikož je IF poměrně složitá disciplína, studium IF vyžaduje speciální postupy výzkumu a také využití údajů jiných disciplín jak jazykových, tak i nejazykových. IF má tradiční vazby na kulturní **antropologii** a **etnologii**⁷. Souvisí především s filosofií a psychologií, dále s historií, logikou a literaturou.

Dnes se IF často vymezuje v rámci **lexikologie** a **lexikografie**. To je dáno „společnou a pojmenovávací funkcí frazeologických a idiomatických jednotek všech typů a úrovní, jejichž anomální rysy syntagmatické a paradigmatické [...] tvoří u této specifické oblasti přirozený a rozsáhlý průnik především s oblastí lexikologie“ [Filipec, Čermák 1985: 167]. Při tom je nutné poznamenat, že IF je „specifický průsečník“ a že do ní pronikají všechny synchronní disciplíny jazyka, včetně diachronních [l.c.]. Podle F. Čermáka, IF není „jen pouhá sbírka nepravidelností a kuriozit [...], jde naopak o specifickou a málo studovanou oblast jazyka“ [Čermák 2007: 24].

Přestože v dnešní době IF zažívá velký rozkvět a dostává se do popředí zájmu mnoha lingvistů, je doposud různě vymežována a její hranice jsou nezřetelné a nejasné⁸ [Čermák 1993: 45-52].

1.2 Vysvětlení pojmu frazém a idiom

Na definici pojmu frazém a idiom v dnešní době nemají jazykovědci jednoznačný náhled. Pojmy frazém a idiom se navzájem překrývají. Určitou hranicí mezi těmito pojmy se může stát hledisko analýzy útvaru. Jinými slovy, když se provádí analýza z hlediska

⁷ Etnologie – věda, která se zabývá studiem přísloví.

⁸ Čermák: *Povaha univerzálního ve frazeologii a idiomatice*, In *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture*, ed. E. Krošláková, 1993. Vysoká škola pedag. v Nitre, Fakulta humanitných vied 45-52.

formálního, tak se jedná o **frazém**, z hlediska sémantického – o **idiom**. Protože sémantická stránka⁹ většinou nemá stejný rozsah jako stránka formální, často není jasná a nepřevažuje ji, používá se většinou definice frazém“ [Tamtéž, str. 33-34].

K vysvětlení pojmu frazém a idiom budeme používat novější formulaci F. Čermáka. „Frazém a idiom [je] takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky)“ [Tamtéž, str. 32].

Pod prvkem se zde rozumí určitá forma běžné jazykové jednotky všech rovin, kromě fonologické, to znamená např. určitý slovní tvar, morfémy, lexémy atd.

Proto jsou pro IF důležité jednotlivé složky: prvky neboli komponenty, jejich povaha, kombinace, počet a funkce. Tyto aspekty je třeba rozlišovat z hlediska formálního, sémantického a kolokačního“ [Tamtéž, str. 33]. V pojetí F. Čermáka je rozhodujícím kritériem řadícím výraz mezi frazémy/ idiomy **anomální sémantická** nebo/a **formální spojitelnost** jeho „**stavebních prvků**“¹⁰. Takové pojmy jako ustálenost, reprodukovatelnost, idiomatičnost, expresivita, obraznost se stále podrobují kritice. Většina jazykovědců se ale shoduje na tom, že charakteristickými vlastnostmi frazeologické jednotky jsou relativně ustálené, reprodukovatelné, expresivní spojení lexémů s celistvým významem [Mokienko, 1989]. Jak uvádí F. Čermák „frazém je specifický, pevný a nedekomponovatelný útvar¹¹ [...]“. Tvoří uzavřenou strukturu, není možné ho rozkládat sémanticky, syntakticky-formálně nebo nově vygenerovat“ [Čermák 2007: 61].

Také pojem frazém a idiom lze chápat jako nejvýznamnější součást jazykových **stereotypů**¹², i když je vztah frazémů a stereotypů do značné míry diskutabilní¹³.

Dále, jak podotýká F. Čermák, od frazémů a idiomů je nutně odlišovat „[...] doslovná **homonyma**, srov. *otevřená hlava* ve smyslu chirurgickém „rozoperovaná“, ale i *chytat lelky*, *zlatý důl*, *házet flintu do žita* a další, s jejich doslovnými protějšky [...]“ [Tamtéž, str. 32].

⁹ Sémantická stránka se většinou využívá při studiu metafory [Tamtéž, str. 34].

¹⁰ Zdeňka Hladká - Olga Martincová: *Tradice a současnost české lexikografie*. In: *Маргарита Чернышева (ed.), Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов*. Москва 2008, s. 261-286.

¹¹ František Čermák: *Povaha univerzálního ve frazeologii a idiomatice*, In *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture*, ed. E. Krošlákova, 1993. Vysoká škola pedag. v Nitre, Fakulta humanitných vied, 45-52

¹² Stereotyp je „lexikální kombinace vstupující do textu jako hotová, relativně frekventovaná a známá, resp. tradovaná jednotka, která je ustálená a negenerovatelná...“

¹³ Např. sociologické pojetí stereotypů někdy není objektivní. F. Čermák uvádí příklady stereotypního vnímání národů, která často nejsou pravdivá (l.c.)

1.3 Obecná charakteristika různých typů frazémů

1.3.1 Klasifikace

Na základě dostupných prací, jak českých, tak i zahraničních, lze říct, že doposud nebyla stanovena pevná kritéria definice frazeologické jednotky a také neexistuje jednotný názor na jednotlivé kategorie.

Obecně u IF je důležité rozlišovat úroveň vstupních forem, komponentů a výstupních idiomatických celků. Od těchto úrovní se odvíjí jejich možná analýza. Např. na úrovni vstupních forem se tato analýza provádí jako v pravidelném jazyce pomocí strukturních klasifikací. Ale na úrovni celku se taková analýza už nedá provádět kvůli tomu, že komponenty ztratily svou původní vnější povahu a význam. Zároveň je zde možné u idiomatických celků sledovat jejich textové chování a provést funkční analýzu. Díky funkční analýze se vymezuje tzv. idiomatické centrum, periferie a oblasti, které se nachází mezi nimi [Tamtéž, str. 32-33].

Na klasifikaci IF lze nahlížet z různých hledisek a lze ji provádět různými způsoby: z hlediska **stylistiky, sémiotiky, diachronie a etymologie, sémantiky, funkce a struktury** [Tamtéž, str. 44]. Protože výše zmíněná hlediska, kromě funkcionálního a strukturního, mají určité nedostatky ve smyslu podstaty, pramenů, informací, nejasných kritérií atd., přikláníme se v této své práci k formálně-strukturní klasifikaci, která je založena na analýze vstupních komponentů a nabízí možnost provést analýzu IF na úrovni pravidelného jazyka. Podle F. Čermáka „[...] frazémy verbální se chovají ve větě jako verbum ve své primární funkci [...], frazémy nominální jako nomen frazémy interjekční jako propozice apod., a to i v tom případě, že komponentem frazému může být útvar z vyšší úrovně, zvl. pak u frazému kolokačního, nevětného se může jako komponent vyskytnout i věta. Je zřejmé, že je tak zároveň i dána funkční klasifikace frazémů, jejichž typů je tolik, kolik rozeznáváme slovních druhů a vyšších jednotek“¹⁴ [Čermák 1993].

Na základě výše zmíněného stanoviska, vymezíme třídy **kolokačních, propozičních a lexikálních** frazémů a idiomů, uvedeme jejich obecnou charakteristiku s příklady. Při srovnání excerpčního materiálu se zaměříme i na sémantickou stránku nebo na zjištění **homonymních, synonymních a antonymických frazémů**¹⁵.

¹⁴ František Čermák: *Povaha univerzálního ve frazeologii a idiomatice*, In *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture*, ed. E. Krošláková, 1993. Vysoká škola pedagog. v Nitre, Fakulta humanitných vied, 45-52.

¹⁵ Homonymní frazémy – dvojnásobné frazémy, které vedle idiomatického významu mají doslovné chápání. [Čermák 1982: 105]. Synonymní – frazémy s podobným významem, ale odlišnou strukturou; vyskytují nejvíce u přirovnání [Filipec, Čermák 1985: 210]. Antonymické – frazémy, které se navzájem vylučují.

1.3.1.1 Kolokační frazémy

K první skupině **kolokačních frazémů** patří frazémy, jejichž komponenty tvoří slova nebo slovní formy, což znamená, že tyto frazémy nemají větnou povahu. Podle počtu struktur je to nejrozsáhlejší oblast IF. Třidu kolokačních frazémů tvoří **autosémantika, sysémantika** a jejich **kombinace**. Uvedené typy zahrnují v sobě určité podtypy (subtypy), o kterých se bude pojednávat dále.

K **autosémantickým** slovním druhům patří substantiva, adjektiva, verba a adverbia. Tyto čtyři autosémantické slovní druhy dávají možnost teoreticky utvořit 16 dvoumístných variací s opakováním. Některé struktury přecházejí do propozic, např. **S-V: pravda vítězí**, jiné mohou splývat, např. **V-Adv** s **Adv-V: bohatě stačit**. Vyskytují se struktury bohatě členěné např. jako **V-S: pracovat hlavou, utřít ústa, skřípat zuby**, **A-S: oslí uši, železná ruka, lví srdce** a **S-S: hlava rodiny, plíce velkoměsta, zub času**, jsou zde ale i struktury méně rozšířené, jako např. **S-Adv: místo nahoře** a **Adv-S: vzhůru nohama**. Při daném postupu rozboru IF se nebere v úvahu syntaktická povaha prvků, ale jen slovnědruhová platnost. Např., *kápnout božskou*¹⁶ je **V-A**, nikoliv **V-S** [Čermák 2007: 44, 45].

Základní binární kombinace autosémantik se člení dále podle dalších kombinací: vedle kombinací vlastních komponentů máme též kombinace se zájmeny a číslovkami (tzv. **substituty**), s předložkami a spojkami (**relátory**) nebo **subtypy s více komponenty**.

Třidu frazémů se **sysémantiky** v úloze komponentů tvoří vlastní sysémantika (předložky, spojky a částice), ale také i zájmena, číslovky, citoslovce a monokolokabilní¹⁷ slova neboli ekvivalenty slov, tzv. verboidy¹⁸. Klasifikace běžných sysémantik kvůli jejich nejednoznačnosti je poměrně složitá (např., *ale* a *ale co!*). V této skupině jsou nejvíce zastoupené částice, méně číslovky a citoslovce.

U smíšených kombinací IF (**autosémantik a sysémantik**) většinou na první pozici stojí předložky, buď jednoduché nebo víceslovné a také spojky. Struktury se substantivem nebo adjektivem na prvním místě neexistují.

Postavení **přirovnání** v IF je výjimečné. Pro přirovnání je charakteristická následující stavba: v levé straně jsou verba, popříp. adjektiva, v pravé – substantiva, např. *poslouchat jako hodiny, pít jako duha, být jako slepý*. Po stránce hlavních formálních struktur se dá přirovnání rozdělit na kolokační a propoziční. Dále na podtypy se základní strukturou – *lže*

¹⁶ Příklady, které používám ve své práci, jsou vzaty z ČERMÁK František, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and general phraseology*, Univerzita Karlova v Praze, Naklad. Karolinum 2007

¹⁷ Monokolokabilní slovo – lexikální prvek (slovu jen podobající), který v jazyce vyskytuje pouze jako komponent frazému, tj. krajně omezenou kolokabilitou, např. *nechat někoho na holičkách* [F.Čermák, *Jazyk a jazykověda* 2007: 263]

¹⁸ Zjednodušené uspořádání podle F. Čermáka. Také pojem „verboidy“ – jako mimořádný 11. slovní druh - slova s oslabenou slovnědruhovou příslušností. [Čermák 2007: 46].

jako když tiskne, substituci – *dýchat jako čtyři*, explicitním vyjádřením relaci mezi komponenty – *přihnat se jako na koni* a více komponentové subtypy – *mít hlavu jako vrabčí hnízdo*.

Dále k IF patří pořekadla a přísloví. Tyto mikrotexty znakové povahy mají všechny základní vlastnosti frazeologických jednotek – **formální a obsahovou ustálenost, celostnost, smluvní závaznost a obraznost**. Pořekadla a přísloví se řadí do frazeologie v širším smyslu slova a liší se od přirovnání a rčení absencí kontextové situací [Mrhačová 2000: 15].

Určitou skupinu tvoří tzv. **kvazifrazémy** a **kvaziidiomy**, které se nachází v přechodném pásmu mezi IF a pravidelným jazykem. Při jejich posouzení, kromě centrálnosti či perifernosti, se bere v úvahu míra idiomatičnosti. Jako příklady kvazifrazémů a kvaziidiomů se uvádějí: *kočičí hlava, mrtvý chod, zarytě mlčet* aj. Největším podtypem kvazifrazémů jsou verbonominální kvazifrazémy typu **V-S^{abstr.}**: např. *nabýt paměť, dostat hlad, projevit zájem*. Ve frazémeh tohoto typu je slovesný komponent podřízen substantivu. Kvazifrazémy tvoří pevně strukturovanou skupinu, která se uvnitř liší třemi fázemi – **inchoativní** (počínající), **durativní** (trvací) a **terminativní** (omezovací) s přítomností nebo nepřítomností **kauzativity**¹⁹. Např. **INCH** – *dostat hlad*, **DUR** – *mít hlad*, **TERM** – *ztratit hlad*, **TERM-KAUZ** – *utišit/zahnat hlad*. **Binomiály** rozumíme frazémy, které mají strukturu složenou ze dvou komponentů stejného slovního druhu. Např. substantivní – *sliby chyby*, adjektivní – *neslaný nemasný*, verbální – *chtě nechtě*, adverbiální – *široko daleko* a jiné struktury s kombinací předložek, číslovek, zájmen, spojek aj. [Čermák 2007: 52].

1.3.1.2 Propoziční frazémy

V této třídě se frazémy dělí podle počtu mluvčích na **monosubjektové propoziční** a **polypropoziční** (jeden subjekt – mluvčí) a na **intersubjektové polypropoziční** (alespoň dva subjekty).

Propoziční frazémy představují uzavřenou větu neboli propozici (promluvu), která se skládá z kombinací komponentů lexikálních nebo kolokačních. Frazémy polypropoziční mají kombinaci alespoň dvou propozičních komponentů. Po formální stránce komponenty propozičních a polypropozičních monosubjektových frazémů mohou být všechny slovní druhy včetně monokolokabilních slov, např. *fuk, glanc, hopsa* atd. Největší počet komponentů tvoří verbální komponenty. Základ propozičních frazémů má kombinaci **S-**: *pravda vítězí.*, kombinace **S (pron)-V-S**: *něco je ve vzduchu*, **S-V-A**: *vzduch je čistej* a další kombinace.

¹⁹ Kausativita – přítomnost druhého agentu [Čermák 2007: 50].

Charakteristickým rysem pro tyto frazémy je intonace. Největší zastoupení v této třídě frazémů mají věty oznamovací.

Polypropoziční intersubjektové frazémy patří do kulturní IF, tvořící přechod mezi drobnými literárními útvary a folklorem.

Typy polypropozičních intersubjektových frazémů a jejich příklady:

- 1) korelované pozdravy (reakce na kýchnutí: *Pozdrav pámbu!* – odpověď: *Dejž to pámbu!*)
- 2) zdvořilostní fráze (*Promiňte. – Nic se nestalo.*)
- 3) kontaktní formule (*Jak se vede? – Děkuji, jde to.*)
- 4) žertovné repliky (*Proč? – Pro slepičí kvoč.*)
- 5) intersubjektové anekdoty, hádanky.

1.3.1.3 Lexikální frazémy

Pro úplnost klasifikace uvádíme i tuto skupinu. Lexikální frazémy jsou doposud málo probádanou a hodně diskutabilní oblastí IF. Strukturu frazému tvoří morfémové komponenty (slovotvorné a flektivní): kompozita – *budižkničemu, každopádně*, deriváty – *neplecha, zákeřný*, flektivní formy – *budiž, nač.*

1.3.2 Frazémy obsahující části těla

Frazémy somatické jsou frazémy, které mají v roli hlavního nebo závislého komponentu – komponenty s názvy částí lidského těla, přičemž tyto komponenty pojmenovávají nejen vnější fyzické orgány těla, např. *hlava, ruka, noha* atd., ale i vnitřní, např. *krev, mozek*. Somatické frazémy nebo somatizmy jsou nejužívanější částí lexikálního fondu a nevyčerpatelným zdrojem sekundární nominace frazeologického systému většiny jazyků světa. Samozřejmě ne všechny komponenty-somatizmy jsou ve stejné míře přítomny při tvoření ustálených spojení, což se projevuje v různých stupních frazeologické produktivity jedněch somatizmů a v úplné absenci frazeologické nominace v jiných. Tento fakt je zřejmě spojen s orientací člověka v prostoru a s využitím jeho smyslových vjemů pro označení nejrůznějších jednání a procesů. Podle některých dosavadních zjištění největší frazeotvornou schopnost mají následující části těla v češtině – *hlava, oči/ oko, ústa, nohy, nos, jazyk, ruce/ ruka, krk, srdce, nervy*²⁰, v ukrajinštině – *hlava, ruka, noha, oko, ústa, jazyk, srdce*²¹.

²⁰ [Čermák 2007: 236]

²¹ <http://7000.kiev.ua/?s=info/vstuplenie/2027>

Ve frazémeh somatických se projevuje **antropomorfický** princip jazyka²², například – *vzít si něco do hlavy, být někomu v patách*. Obecně neverbální komunikace zahrnuje v sobě jak univerzální znaky, které jsou srozumitelné lidem různých kultur, tak i specifické signály vlastní příslušníkům jedné kultury. V této souvislosti se o gestové komunikaci mluví jako o „národním fenoménu“²³. Gestová komunikace ovlivňuje i somatické frazémy mezi nimiž se vyčleňují tzv. idiomy **paralingvistické**, které využívají gest, např. – *mávnout rukou* (dva denotáty se dvěma odlišnými významy ve smyslu jako „vlastní gesto“ a „nezájem“)²⁴, *t'ukat si/ klepat si na čelo, pokrčit rameny* apod.

1.3.2.1 Sémantika somatických frazémů

Obecně se tvrdí, že komponenty frazémů nemají lexikální význam a že význam celku není možné přímo odvodit z významu části toho kterého komponentu. V případě somatických frazémů to neplatí v plné míře. Přestože se celkový význam nedá přímo odvodit z významu jeho komponentů, na formování významu celku se komponenty můžou různou měrou podílet, v případě somatických frazémů dost velkou.

Jakou roli hrají části těla v IF, co vnáší do významu frazémů? Francouzský sémantik A.J. Greimas [Semantique structurale, Paris 1966] analyzoval lexém *hlava* a zjistil, že v se ve frazémeh vyskytují stejné sémy jako v běžném užití tohoto slova.

V.G. Gak²⁵ rozlišuje dva aspekty významu části těla: 1. prostorovo-relační (*hlava* – horní nebo přední část, *pata* – spodní část – z tohoto postavení se odvozuje řada významů) a 2. funkční a fyzické dispozice (jednotlivým částem těla přísluší jisté funkce a vzhled (*hlava* – rozum, *hrdlo* – hlas, *nohy* – chůze, *ruce* – uchopení, úder; *srdce* – centrum citového života – přenesená funkce) – v obrazotvornosti jednotlivých frazémů (jejich významu jako celku) se naplňují konkrétní funkce jednotlivých částí těla

Příklady frazémů:

1. *od hlavy až k patě* – celek, *mít něčeho po krk* – vysoko, *tváří v tvář* – přední část těla, *ukázat záda* – zadní část těla
2. *prst, nehet, oko, zub* (malý rozměr) – vystupují ve významu malého množství
co by se za nehet vešlo, vzít si něco na zub, na prstech jedné ruky.

²² **Antropomorfismus** (z řeckého *άνθρωπος* anthrópos – člověk; a *μορφή* morfē – tvar, forma) znamená myšlenkový a řečový postup, kdy se mimolidským skutečností či jevům přisuzují lidské rysy, vlastnosti či přímo lidská podoba. Antropomorfizované stvoření se nazývá **antropomorf**. Příklady – *noha stolu, hlavička zelí*. – materiál z Wikipedie.

²³ Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. *Язык и культура [Текст] : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Метод. руководство* / . - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Русский язык, 1983, 196.

²⁴ [Čermák 2007: 34]

²⁵ В.Г. Гак, *Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость*, In: *Принципы и методы семантических исследований*, Москва, 1976.

Podle ukrajinského frazeologa M.F. Alefirenka v rámci tematických polí frazémů je možné vyčlenit frazeosémantické skupiny – sémantická paradigmata frazémů, které vyjadřují příbuzný pojem. Základem těchto uskupení jsou synonymická, antonymická a polysémantická spojení. Tyto frazeosémantické skupiny jsou části intelektuálně-emocionálního a atributivně-modálního pole²⁶.

Frazémy intelektuálně-emocionálního pole vyjadřují různé aspekty poznávací činnosti člověka:

1. vnější a vnitřní pocity – *вішатити голову, брати близько до серця*
2. zrakové a sluchové vjemy – *не бачити далі свого носа, слухати одним вухом*
3. myšlení – *голова варить, вилетіло з голови*
4. mluvení – *розв'язати язик (язика, рота, мову)*
5. sociální postavení – *жити на широку ногу*
6. charakterové rysy – *гострий на язик, швидкий на язик*
7. modální hodnotící charakteristiku – *біла ворона, велика птиця*
8. emocionální činnost a projev vůle – *точити зуби, брати у руки*
9. fyzický vliv – *відірвати (комусь) голову*
10. fyzický stav – *очі рогом лізуть, спати без задніх ніг*
11. psychický stav – *легко на серці, тяжко на серці*

Atributivně-modální pole, ke kterému patří frazeosémantické skupiny s obecným pojmem míry, je spojeno s výrobní a společenskou činností lidí.

1. „rychle – klidně“ – *ледве ноги волочити*
2. „daleko – blízko“ – *рукою подати, під рукою / під носом, на очах*
3. „hodně – málo“ – *кури не клюють (про гроші), як виметено*
4. „velký – malý“ – *як мальована верства, три вершки од горшка*
5. „za dlouho – brzy“ – *довга пісня, не за горами.*

U somatických frazémů je často celý frazém založen na metafoře, např. „oko = člověk“ – *oko za oko*, také na metonymii, nebo např. synekdoše *požádat o ruku* a má svůj ekvivalent v pravidelném jazyce. Jde o jakousi homonymii mezi IF a pravidelným jazykem. Většina somatizmů, přestože je založena na konkrétním obraze – vlastnosti nebo činnosti, má abstraktní význam.

²⁶ М.Ф. АЛЕФІРЕНКО, *Теоретичні питання фразеології*, Харків, Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987, 16,17.

1.4 Vývoj IF v ukrajinském jazyce a srovnávací frazeologie slovanských jazyků

V této kapitole stručně zmíníme hlavní etapy vývoje bádání v oblasti IF v ukrajinském jazyce.

První kroky ukrajinské frazeologie byly podniknuty v r. 1818, kdy O. Pavlovskij vydal slovník *Фразы, пословицы и приговорки Малороссийские*. V podstatě rozvoj ukrajinské frazeologie byl úzce spojen s působením ruských lingvistů. Předpoklady pro rozvoj IF byly položeny v dílech A.A. Šachmatova, A.A. Potebniho, I.A. Boduena de Kurtena a dalších jazykovědců, kteří vyčleňovali v jazyce těsné slovní skupiny, nepravidelné podle významu a syntakticky nerozložitelné. Termín „frazologie“ první v ruské lingvistice použil ve 30. letech 20.st. Y.D. Polyvanov, který se domníval, že v lingvistické literatuře frazeologie zaujme samostatnou a pevnou pozici. Další jazykovědec B.A. Larin byl prvním, kdo po Y.D. Polyvanovi začal mluvit o frazeologii jako o samostatné lingvistické disciplině. V 40.-50. letech 20.st. v rámci sovětské jazykovědy frazeologie vzešla jako samostatná lingvistická disciplína (V.V. Vinogradov a jeho škola). V.V. Vinogradov zavedl pojem „frazologická jednotka“ a jeho práce se staly impulsem pro rozvoj sovětské a zahraniční frazeologie. Na Ukrajině v této době začali působit jazykovědci I.K. Bilodid, L.A. Bulachovskij, P.J. Horecký a další. V r.1968 vyšel *Словник українських ідіом*, v 80. letech další dva slovníky: *Фразеологічний словник української мови* [1984] a *Словник фразеологічних синонімів* [1988].

Rozvoj IF jako zvláštní disciplíny byl stimulován rozpracováním otázek lexikálně-sémantických variací a jejích frazeologických forem, pochopení slovních spojení jako syntaktických kategorií a výzkum frazeologického složení jazyků odlišných svou strukturou²⁷. Pro koordinaci výzkumu v oblasti frazeologie bylo vytvořeno frazeologické centrum při Samarkandské univerzitě.

Frazeologie jako lingvistická disciplína v ukrajinské jazykovědě se rozvíjí spíše ve směru synchronie než diachronie. Větší část filologů uznává obsah frazeologie podle sémantického principu V.V. Vinogradova²⁸. Nehledě na diskuze, které se vedou ohledně jednotlivých pozic, se v IF vyznačilo několik směrů, které označují každý svým specifickým způsobem jak základní pojmy, tak také postupy výzkumu a vlastní obsah a úkoly frazeologie. Otázky funkcionální frazeologie zpracovávali: M.M. Šanskij, V.L. Archangelskij, A.I. Molotkov, V.M. Telija, V.M. Žukov, L.I. Rojzenson. Ukrajinskou frazeologii obohatili

²⁷ <http://bse.sci-lib.com/article117347.html>

²⁸ Klasifikace podle V.V. Vinogradova: 3 typy frazémů – frazeologické srůsty, frazeologické celky a frazeologická spojení.

výsledky svých prací zejména takoví lingvisté jako: G.M. Udovičenko, V.L. Užčenko, L.G. Skrypnik. Také V.M. Mokienko a A.A. Ivčenko přispěli velkou měrou k vědecko výzkumné činnosti na poli ukrajinského jazyka, ale zároveň se také věnovali slovanské frazeologii. V oblasti diachronie se historickým popisem frazeologických jednotek zabýval A.A. Potebna. Nehledě na velké množství článků, které byly napsány o IF, právě historická frazeologie postrádá články a disertační práce a je jakousi hranicí, před kterou se zastavuje většina frazeologů. Z hlediska morfologie klasifikaci frazémů provedl S.I. Abakumov, z hlediska stylistiky – M.M. Šanskij, z hlediska gramatiky – V.L. Archangelskij, z hlediska genetiky – L.A. Bulachovskij.

Srovnávací frazeologie slovanských jazyků začíná pracemi Čelakovského, který sbíral a systematicky uspořádal materiál v oblasti přísloví slovanských jazyků. Je to bezesporu cenná sbírka přísloví, nevěnuje se však jazykovému a komparativnímu rozboru. V 60. letech 20. století (škola Vinogradova, Doroszewského, dále v pracích L.I. Rojzenzona, V.I. Mokijenkina a dalších) byly položeny nutné předpoklady pro srovnávací výzkum IF slovanských jazyků. Bylo zjištěno, že se v příbuzných jazycích vyskytují série podobných frazémů. Autoři se domnívají, že v blízké příbuzných jazycích působí stejné frazeotvorné typy (modely). Těž se vyskytují skupiny frazémů, jejichž komponenty jsou si podobny podle způsobu formování. Mluví se také o společném slovanském frazeologickém fondu, do něhož somatizmy rozhodně patří. Kromě monografie *Slovjanskaja frazeologija* V.M. Mokienka [Vysšaja škola, Moskva, 1980], vzniká celá řada dílčích prací a článků, kde se porovnávají jednotlivé aspekty frazeologie slovanských jazyků.

Hlavními tendencemi frazeologického výzkumu v současné době jsou snahy určit systémové charakteristiky frazémů: celistvost jejich významu, jejich ustálenost, jejich schopnost vykonávat roli větných členů a funkci samostatného slova a také jejich stylistický význam v beletrii. Srovnávací studium frazeologie má též nedocenitelný význam pro teorii a praxi překladu.

2. Praktická část

Před srovnáním somatických frazémů v češtině a v ukrajinštině, které se nachází v příloze, se stručně zmíníme o postupech použitých při zpracování dané bakalářské práce.

Jako zdroj materiálu pro shromáždění rozsáhlé excerpce frazémů obsahujících části lidského těla posloužily následující slovníky: pro jazyk český – *Slovník české frazeologie a idiomatiky* [1. Přirovnání, 2. Výrazy neslovesné, 3. Výrazy slovesné. Čermák a kol. 1983, 1988, 1994], *Lidová rčení* [Zaorálek 1996], *Historie a etymologie českých rčení, bibliografie pramenů* [Stěpanova 1998], *Názvy částí těla v české frazeologii a idiomatice* [Mrhačová 2000] a pro jazyk ukrajinský – *Сучасний фразеологічний словник української мови* [Ярещенко a kol. 2009] a dvoudílný *Ukrajinsko-český slovník* [Kurimský a kol. 1994].

Na základě výše zmíněných slovníků byla vypracována excerpce somatických frazémů pro každý jazyk zvlášť. Poté byla pro každý jazyk provedena strukturní klasifikace jednotlivých frazémů a jejich začlenění do jednotlivých skupin. Výsledky práce jsou zapsány do tabulek. Frazémy jsou seřazeny jednak podle abecedy a jednak podle počtu od nejvyššího k nejnižšímu, a to v obou jazycích. Též se uvádí celkový přehled frazémů dle míry jejich ekvivalence. V závěru jsou shrnuty všechny poznatky, které nám shromážděný materiál nabízí.

2.1 Srovnání materiálů

V této kapitole se zabýváme srovnáním získaného materiálu. Vycházíme z pramenů uvedených na začátku bakalářské práce. Na základě excerpce ze slovníkových pramenů byl sestaven soubor čítající 30 názvů částí lidského těla. Je to asi pětina z celkového počtu frazémů s názvy lidského těla²⁹ a je to výběr, dá se říci, základních a nejvíce užívaných komponentů při tvoření frazémů.

Výchozím materiálem pro provedení srovnávacích analýz byly somatické frazémy českého jazyka. Soubor těchto frazémů tvoří jen bázová apelativa typu *hlava, ruka, noha* atd. bez deminutiv. Soubor obsahuje 762 českých frazémů a 566 ukrajinských, celkem čítá 1328 frazémů dohromady v obou jazycích. Nejprve byla provedena analýza frekvenční, strukturní a dle míry ekvivalence.

²⁹ Podle E. Mrhačové bylo shromážděno 166 názvů částí lidského těla, včetně deminutiv [Mrhačová 2000: 6].

2.1.1 Frekvenční analýza a výsledky

Počet frazémů u jednotlivých bázových slov má široké rozpětí a pohybuje od 1 do 88. Jak již bylo uvedeno na začátku této práce³⁰, podle některých dosavadních zjištění největší frazeotvornou schopnost mají v češtině – *hlava, oči/oko, ústa, nohy, nos, jazyk, ruce/ruka, krk, srdce, nervy*, v ukrajinštině – *hlava, ruka, noha, oko, ústa, jazyk, srdce*; ve srovnávací frazeologii různých jazyků na prvním místě se umísťují frazémy s komponenty označující *ruce, oči a hlavu*, zřejmě proto, že výše uvedené komponenty nejvíce odpovídají smyslovému (*oči*) a logickému (*hlava*) stupni poznání a také kritériu jeho pravdivosti v praxi (*ruka*)³¹. Toto zjištění se potvrdilo i v této práci.

V podstatě ty částí lidského těla, které hrají důležitou roli při vnímání okolního světa, jsou v obou jazycích obsaženy nejvíce. To znamená, že jsou nejfrekventovanějšími komponenty českých somatických frazémů bázová slova *hlava* (88), *ruka* (82), *oko* (80), která se vyskytují ve 250 frazémech z celkového počtu 762 a tvoří 32,8% všech výskytů. Dále v první desítce jsou frazémy, jejichž komponenty jsou výrazy *srdce* (43), *noha* (42), *ústa* (39), *nos* (32), *jazyk* (31), *krev* (31)³². Nejméně se vyskytují frazémy, jejichž komponenty jsou *žebra* (3) a *šije* (2). Střední skupinu tvoří menší části těla jako např. *tváře* (27), *ucho* (21), *pata* (20), *prst* (19), *zuby* (19).

Nejfrekventovanějšími komponenty ukrajinských frazémů jsou bázová slova *ruka* (84), *oko* (84), *hlava* (68), která se vyskytují ve 236 frazémech z celkového počtu 566 a tvoří 41,7% všech výskytů. V první desítce se umístily frazémy obsahující komponenty *srdce* (44), *jazyk* (35), *zuby* (28), *noha* (24), *ucho* (24), *nos* (20), *prst* (18). Nejméně frekventované jsou frazémy, v nichž se vyskytují slova *brada* (2), *dlaň* (3) a *břicho* (3). Střední skupinu také tvoří menší části těla jako např. *hrdlo* (13), *krev* (13), *ústa* (13), *huba* (11) atd.

Při komparaci se ukázalo, že v obou jazycích v somatických frazémech se nejčastěji používají komponenty *hlava, ruka, oko*: čeština – *hlava* (88) – ukrajinština – *hlava* (68); čeština – *ruka* (82) – ukrajinština *ruka* (84); čeština *oko* (80) – ukrajinština *oko* (84).

2.1.2 Strukturní analýza a výsledky

Na základě strukturní analýzy bylo zjištěno, že v češtině verbální frazémy představují největší skupinu ze všech somatických frazémů – 296 (38,8%). Nejčastější kombinací verbálních frazémů byla kombinace **V-S** – 100 (13%). Další početnou skupinu tvořily

³⁰ Frazémy obsahující části těla – str. 16.

³¹ http://dom-studenta.ru/uploads/freework/diplom_somatizmy_v_russkoi_i_angliiskoi_frazeologii_1.pdf

³² Frazémy *huba* a *ry* jsem musela dát dohromady kvůli srovnání s ukrajinskými protějšky, proto jsou na relativně vysokém místě ve výsledcích. Stejným způsobem byly traktovány frazémy *hrdlo* a *krk*.

frazémy s kombinací **A-S** – 98 (12,8%). Také pro český jazyk bylo příznačné použití značného množství přirovnání – 83 (10,9%). Substantivních frazémů bylo zjištěno podstatně méně – 53 (7%), z nichž binomiály **S-S** – 6. Propoziční frazémy – 43 (5,6%), paremie – 25 (3,3%). Zbytek tvoří subtypy – 161 (21%), v nichž však převažují verbální frazémy.

V ukrajinštině strukturní analýza ukázala následující proporce: verbální frazémy – **V-S** – 159 (28%), všech verbálních frazémů – 334 (43,6%). Substantivních frazémů bylo 105 (18,6%). Kombinace **A-S** byla zastoupená v menší míře než v češtině – 16 (2,8%). Také přirovnání tvořily poměrně malou skupinu – 17 (3%). Propoziční frazémy – 31 (5,5%), paremie – 23 (4,1%), zbytek jsou ostatní frazémy se verbálními subtypy – 135 (23,9%).

Dle strukturní analýzy nejpočetnější zastoupení v obou jazycích mají verbální frazémy: čeština – 296 (38,8%), ukrajinština – 334 (43,6%). Substantivní frazémy jsou nejvíce zastoupeny v ukrajinštině 105 (18,6%), v češtině jen 53 (7%). Naopak, u přirovnání a propozičních frazémů v češtině lze pozorovat vyšší počet frazémů, kromě paremií – v ukrajinštině 25 (3,3%), v češtině 23 (4,1%). V češtině se vyskytlo 83 přirovnání (10,9%), v ukrajinštině jen 17 (3%); poměr propozičních frazémů je – čeština 43 (5,6%) – ukrajinština 31 (5,5%), stejně jako i u subtypů – 161 (21%) – 135 (23,9%).

2.1.3 Analýza podle míry ekvivalence

V této podkapitole se budeme blíže zabývat různými typy **ekvivalence frazémů**. Podle míry ekvivalence je možné provést klasifikaci frazémů následujícím způsobem:

1) Plné ekvivalenty

Ke skupině frazémů s **plnou ekvivalencí** patří frazémy, které se vyskytují paralelně v obou jazycích. Frazémy s plnou ekvivalencí mají stejné lexikální složení, stejný význam, tzn. obraznost, stylistické zabarvení a stejnou gramatickou strukturu. V rámci této skupiny se mohou vyskytnout stejně znějící frazémy s odlišným významem – jedná se o **mezijazyková homonyma**.

2) Částečné ekvivalenty

a) Částečné ekvivalenty lexikální – do této skupiny budou zařazeny frazémy, které mají stejný význam a vyznačují se minimálními lexikálními odchylkami.

b) Částečné ekvivalenty gramatické – vyznačují se jiným slovosledem, nebo valencí (při srovnání nepříbuzných jazyků by se podobné příklady daly považovat za plné ekvivalenty, protože gramaticko-syntaktický zřetel by tu nehrál tak velkou roli jako skutečnost, že frazémy mají stejný význam a podobnou formální strukturu. Některé frazémy mohou být kombinací ekvivalence lexikální a gramatické.

c) Částečné ekvivalenty strukturní – mají stejný význam a stylistické zabarvení. Gramatická struktura se může lišit. Lexikální složení je však jiné. Celkově se tyto frazémy vyznačují většími posuny a změnami v rámci celé struktury výrazu. Do této skupiny budou také zařazeny frazémy, v nichž se v jednom z jazyků vyskytuje jiný somatizmus, např. *tváří v tvář* – *носом до носа (зіткнутися)*.

3) Výběrové ekvivalenty (varianty)

Zde budou uvedeny frazémy mající v jednom z jazyků, někdy i v obou, více ekvivalentů, tj. různých variant. Jeden z výrazů se považuje za slovníkový invariant (nejvíce ustálený nebo nejfrekventovanější), kdežto ty další za varianty. Při komparativním pohledu jde o kvantitativní poměr mezi IF dvou jazyků. (Někteří frazeologové zde místo o variantnosti mluví o synonymii (V.P. Žukov na rozdíl od V.M. Mokijenka).

4) Neekvivalentní frazémy

Neekvivalentními frazémy rozumíme frazémy, v nichž se z hlediska zastoupení somatických komponentů v jednom z jazyků vyskytuje zcela jiný frazém, popříp. se nevyskytuje žádný.

2.1.3.1 Plné ekvivalenty

V následující tabulce uvádíme plné ekvivalenty (1), jež byly zjištěny při komparativní analýze obou jazyků. Vyznačují se stejným lexikálním složením, gramatickou strukturou a obrazností. Číslicí 3 (zde i dále) jsou označeny varianty jednotlivých frazémů, ke kterým se ještě vrátíme v další části práce.

české frazémy	ukrajinské frazémy
břicho	
kručí v břiše (jak ve starých varhanách)	бурчить у животі
dlaň	
jako na dlani	як (мов, ніби і та інше) на долоні
hlava	
hlavou zed' neprorazíš	головою (лобом) стіни не проб'єш
horká hlava	гаряча голова (рука)
kolik hlav, tolik rozumu	скільки голів, стільки умів
lámat si hlavu	ламати голову (собі)
položit hlavu	зложити/ скласти голову (-ою)
rozvednout/ zvedat hlavu	піднімати/ підвести голову
ručit hlavou	ручатися/ відповідати головою
sklánět hlavu	схилити/ схилити голову
třeští/ mu/ hlava (jako škopek)	голова тріщить/ розвалюється 3
utrhnout někomu hlavu	відірвати (комусь) голову

věšet hlavu	вішати голову
vytlouct z hlavy	вибити з голови
ztratit hlavu	втрачати/ утратити (втратити) голову
hrdlo / krk	
potrestat na hrdle/ propadnout hrdlem	скарати на горло
svlažit hrdlo/ propláchnout si	промочити горло
z plná hrdla křičet/ nadávat/ povykovat/ smát se	на все гороло
jazyk	
držet jazyk za zuby	тримати (держати) язык (язика) за зубами (в підвортті)
lámat/ polámat si jazyk	ламати/ поламати (собі) язык (язика)
mít dobře podříznutý jazyk	мати добре підвішений язык
mít jedovatý/ špičatý/ zlý jazyk 3	мати злий/ лихий язык
mlít jazykem	ляпати (ляскати, махати)// языком молоти/ плескати языком 3
plete se jazyk	язык заплітається
rozvázat někomu jazyk	розв'язати/ розв'язувати язык (язика, рота, мову)
svědí/ svěrbí jazyk	свербить язык
tlachat jazykem	ляпати (ляскати, махати) языком
koleno	
opilému i moře po kolena	п'яному є море по коліна (зж.)
padnout/ padat na kolena	падати / упасти (впасти) / на коліна
krev	
hlas krve	голос крові
kypí krev	кипить кров
pít krev	пити/ сати/ смоктати кров 3
prolévat/ prolít krev	проливати/ пролити кров
kůže	
sedřít kůži	драти (дерти, здирати)/ здерти (зідрати) шкіру (шкіру)
zachránit si kůži	рятувати свою (власну) шкіру
noha/ nohy	
ani (živá) noha	ні ногою// не показувати носа 3
být celý den na nohou	бути цілий день на ногах
lízat paty	лізати п'яти
nastavit někomu nohu	підставляти/ підставити ногу (ніжку)
plést se někomu pod nohama/ pod nohy/ motat se pod nohama	плутатися / мотатися під ногами
nos	
utřít někomu nos	втирати/ втерти носа
strkat nos	встромляти (пхати), (сунути)/ устроми (свого) носа (свій) ніс

dloubat/ rýpat/ št'ourat se v nose 3	ковирятися у носі
vodit za nos	водити за носа
brumlat si/ bručet si pod nos	говорити (мурмоніти, бубоніти) під ніс 3
oko/ oči	
bloudit očima	блукати (бігати) очима
hltat očima	їсти/ поїдати/ пожирати очима (оком)
nespouštět z oči// mít stále na očích	не спускати/ не спустити (з) ока ((з) очей)// не зводити (не підводити)/ не звести (не відвести) з очі
opatřovat jako oko v hlavě	берегти/ оберігати (пильнувати) як ока в голові
otevřít oči	відкрити очі
pouhé oko	просте/ неозброєне око
sklopit oči	опустити очі
střelit/ šlehnout / hodit / mrsknout očima 3	стріляти/ стерльнути очима
upřít oči	втупити/ (утипити) очі
vidět na vlastní oči	побачити на власні очі
vyškrábat/ vydrápat oči	вишкрябати очі
zavírají se oči	закриваються очі
zkušené oko	досвідчене око
prst	
(ani) (prstem) nesáhnout/ nedotknout	(і) пальцем не торкнутися (не зачепити)/ не доторкатися / не доторкнутися
dívat se/ koukat skrz prsty	дивитися крізь пальці
nehnout prstem	(і навіть) пальцем не кивнути (не ворухнути, не поворушити)
otočit/ omotat si kolem prstu	обвести (обкрутити, обмотати)/ обводити (обкручувати, обмотувати) круг (довкола, навколо) пальця 3
spálit si prsty	обпекти пальці
spočítat na prstech	рахувати/ лічити на пальцях
ukazovat prstem	вказувати (вказувати, показувати, тицяти) пальцем
vycucát si z prstu	висмоктати/ виссати з пальця
pata	
lízat paty	лізати п'яти
prsa	
bít se/ tlouct se v prsa	бити (себе) в груди
hřát si hada na prsou	пригріти змію на грудях
rameno	
shodit z ramen	скинути з пліч
ruka	
držet/ mít (někoho) v rukou	держати/ тримати в руках (в шорах)

jako bez ruky	як без руки
mávnout rukou	махнути/ махати рукою
mít zlaté ruce	(мати) золоті руки
na ruku (hotově, v hotovosti)	на руку (видати гроші)
nabídnout ruky	запропонувати руку
nosit na rukou	носити на руках
padá z rukou	падає з рук
přijít/ dostat se pod ruku	підвертатися/ попадати/ потрапляти під руку (в руки)
ruka ruku myje	рука руку мие
ruku v ruce	рука в руку (іти, працювати)
s prázdnýma rukama	з голими/ з пустими/ прожніми руками
svázat ruce	зв'язувати / зв'язати руки
svrbí někoho ruka	руки сверблять
špinit si ruce	бруднити (поганити, паскудити) руки
tvrdá ruka	тверда рука
umýt si ruce	умивати руки
vymknout se z rukou	відбитися від рук
vztáhnout na sebe ruku	підняти на себе руку// накласти/ наложити/ на себе руки// зняти руки 3
vztáhnout ruku(na někoho)/ pozdvihnout ruku (proti někomu)	зняти/ підняти руку (на когось)
z první ruky	з перших рук
šije	
sklánět/ sklonit šiji/ čelo/ hlavu	гнути (згинати) шию
tvář/ tváře	
odhalit/ ukázat pravou tvář	викрити справжнє обличчя
ucho/ uši	
až za ušima praská / jedl, až se mu dělaly boule za ušima	аж за (поза) вухами/ в вухах лящить
i stěny/ zdi mají uši	і стіни/ мури мають вуха
napnout uši	нашорошувати/ нашорошити вуха
poslouchat jedním uchem / na půl ucha	слухати одним вухом
stříhat ušima	стригти/ пряти вухами
vlas	
přitáhnout za vlasy	притягти за волоси
viset na vlásku	висіти на волоску
záda	
obrátit/ otočit se zády	повернутися/ повертатися спиною
ohýbat/ hrbit záda/ hřbet	гнути (згинати)/ зігнути спину (хребет)
schovávat se za cizími zády	ховатися за чужою спиною
ukázat (někomu) záda	показати (ворогові) спину
zub/ zuby	

brousit si zuby (na někoho)	точити (гострити) зуби
držet jazyk za zuby	тримати язик за зубами
procedit mezi zuby	цідити (сичати, говорити) крізь зуби З
skřípat zuby	скреготати/ скреготіти (скрипіти) зубами
ukázat/ vycenit zuby	показати/ показувати зуби
vylámat si zuby	зламати/ поламати зуби
zatnout/ zatínat/ stisknout zuby	стиснути (зіщпити, стинати, стяти) зуби
zub za zub (bibl.)	зуб за зуб

Ve vyexcerpovaném materiálu bylo zjištěno 115 frazémů s plnou ekvivalencí komponentů v obou jazycích. Největší počet ekvivalentních frazémů byl zaznamenán u frazémů obsahujících komponent *ruka* (21), dále *oko* (14) a *hlava* (13). Nejmenší počet mají frazémy s komponenty *břicho*, *dlaň*, *pata*, *rameno*, *šije*, *tvář* – jen po 1 ekvivalentu.

V této skupině můžeme narazit na synonymní řady lexikálních komponentů frazémů – členů jednoho variantního řádu, které oživují jejich vnitřní formu a vysvětlují různé vlastnosti odpovídajícího denotátu³³, např. ve frazému *svlažit hrdlo/ propláchnout si* – *промочити горло* v češtině se používají dva synonymní verba na rozdíl od ukrajinštiny. Podobný příklad můžeme také najít v ukrajinštině, např. *špinit si ruce* – *бруднити (поганити, паскудити) руки*. Všechna tato verba mají význam „špinit si“, ale nehledě na to existuje mezi nimi jemný rozdíl – slovesa *поганити*, *паскудити* mají negativní konotaci.

Českému frazému *pít krev* odpovídá ukrajinský frazém *nutu/ sату/ смоктати кров*, ve kterém verba „пити“, „сати“, „смоктати“ od obvyčejného děje „pít“ postupně přechází v „sát“ a „cucat“ a vnáší jiné zabarvení do frazému. Podobný příklad nacházíme v ukrajinském frazému *їсти/ поїдати/ пожирати очима* (ОКОМ) – česky *hltat očima* – kdy verbum „їсти“ jako „jíst“ graduje a přechází v „pojídat“, „sžírat“, „hltat“.

Frazému *mlít jazykem* odpovídá v ukrajinštině řada synonymických syntagmat s významem „klábosit, tlachat“ – „пустословити“: *язиком молоту/ плескати, ляпати (ляскати, махати)* s verby aktivního dějového procesu nebo pohybu.

V ukrajinském frazému – *блукати (бігати) очима* – *bloudit očima* – kromě slovesa „блукати“ ve významu „bloudit“, se objevuje další verbum pohybu „бігати“ ve významu „běhat, těkat“.

Ve frazému *ohýbat/ hrbit záda/ hřbet* v češtině nacházíme jeden význam, který znamená „být podlézavý, ponižovat se, poklonkovat“. V ukrajinštině tentýž frazém *гнути*

³³ АЛЕФІРЕНКО М.Ф., *Теоретичні питання фразеології*, Харків, Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987, 27.

(*згинати/ згнути спину (хребет)*) má homonymní charakter a znamená v ukrajinštině nejen „ponižovat se“, ale i „vykonávat těžkou práci“.

Ve frazému *nosit na rukou – носити на руках* – se objevuje polysémie, přičemž v obou jazycích: ve významu „cenit si někoho, mít rád“ a „rozmazlovat, hýčkat“, např. děti.

Český frazém s *prázdnýma rukama*, který v obou jazycích znamená „odejít odněkud v důsledku neúspěchu, bez ničeho, bez zisku, výtěžku nebo být odmítnut“, v ukrajinštině má hned tři synonymní adjektiva: *з голими/ з пустими/ прожніми руками*.

Ve všech verbálních frazémech v obou jazycích je možné pozorovat dost časté užití obou vidových dvojic např. *rozvednout/ zvedat hlavu – піднімати/ підвести голову; lámat/ polámat si jazyk – ламати/ поламати (собі) язик (язика)*.

V některých frazémech se objevují varianty s jinými somatickými komponenty, např. v českém frazému s jedním slovesem se používají tři komponenty *šije, čelo, hlava* – sklánět/ sklonit *šiji/ čelo/ hlavu*, kdežto v ukrajinštině jen jeden komponent *šije – гнути (згинати) шию*.

Naopak v ukrajinském frazému *розв'язати/ розв'язувати язик (язика)*, který odpovídá českému *rozvázat někomu jazyk*, jsou možné varianty s jiným komponentem *ústa/ rty – розв'язати/ розв'язувати пота* – ve stejném významu „přimět někoho začít mluvit“.

Ve frazému *kručí v břiše* na rozdíl od ukrajinského frazému *бурчить у животі* narážíme na další variantu v podobě přirovnání *kručí v břiše jak ve starých varhanách*, v čemž kterém spatřujeme české reálie.

Mezijazyková homonyma zde nebyla zjištěna.

2.1.3.2 Částečné ekvivalenty

V dalších tabulkách jsou pro jednotlivé části těla uvedeny částečné ekvivalenty, ať lexikální (2a) či gramatické (2b), případně obojí (2a+b).

2.1.3.2.1 Částečné ekvivalenty lexikální (2a)

Zde jsou shromážděny frazémy, které mají nepatrné lexikální odchylky.

hlava	
čistá/ jasná hlava	світла (ясна) голова
chytrá hlava	розумна голова
mít hlavu na pravém/ svém místě	мати голову на плечах
nejde/mu/ to z hlavy// pořád/ mu/ to vrtá v hlavě	не виходити/ йти/ вилазити з голови
od hlavy až k patě	від голови до ніг (до п'ят)

poplést hlavu	крутити/ закрутити голову
pustit z hlavy	викинути з голови
trápit si hlavu	сушити голову
třeští/ mu/ hlava (jako škopek)	голова тріщить/ розвалюється
ztratit hlavu	губити голову
hrdlo/ krk	
pověsit se na krk	сісти/ сидіти на шию
koleno	
srazit na kolena	поставити на коліна
kost	
(až) do morku kosti	до самих кісток/ до самої кістки
kůže	
být kost a kůže	шкіра та кістки
noha/ nohy	
být vzhůru nohama	догори ногами
mít ústa na zámek	рот на замок замкнути
postavit se na vlastní nohy// stát na vlastních nohou	ставати (встати, звестися, знятися, піднятися, спинатися) на ноги
vzít nohy na ramena	ноги на плечі
žít na vysoké/ velké noze	жити на широку ногу
nos	
přinést pod nos	під (самим/ самий) носом (ніс)
oko/ oči	
hladit/ pohladit/ laskat/ očima 3	обіймати оком (поглядом.)
pouhé oko	просто/ неозброєне око
probodávat očima	впиватися очима
ruka/ ruce	
přiložit ruku/ ruce k dílu	прикласти руку
ruku na srdce	покласти руку на серце
srdce	
srdce puká	краяти/ крається серце
z celého srdce	від щирого серця
získat si/ dobýt (něčí) srdce	покорити серце
uši	
zacpávat si uši	затуляти/ затулити вуха
ústa	
otevřít ústa údivem	розкривати (розтуляти)/ розкрити (розтулити) рот (рота)
zub/ zuby	
držet se zuby nehty	триматися зубами

Ve skupině frazémů s částečnou lexikální ekvivalencí bylo zjištěno 32 frazémů.

Největší počet, jako i ve skupině frazémů s plnou ekvivalencí, byl zaznamenán u frazémů s komponentem *hlava* (11). Druhou větší skupinu tvoří frazémy s komponentem *noha* (6). Ostatní frazémy mají od 1 do 3 ekvivalentů, např. *nos*, *ruka*, *oko* atd.

V této skupině frazémů můžeme pozorovat jen menší lexikální odchylky, např. v použití jiného verba stejného významu, např. *trápiti si hlavu* – *сушити голову* – v ukrajinštině ve významu „sušit si hlavu“, *ztratiti hlavu* – *зубити голову* – ve významu „přivést do záhuby“, *probodávat očima* – *впиватися очима* – ve významu „vpít se očima“, *pověsit se na krk cícnu/ cudimu* на шию – ve významu „sednout“.

Ve frazému *mít hlavu na pravém/ svém místě* – *мати голову на плечах* v ukrajinštině na rozdíl od češtiny se objevuje konkrétní místo „na ramenou“.

Ve frazému *žít na vysoké/ velké noze* – *жити на широкую ногу* – pozorujeme změnu v adjektivu – v češtině „na vysoké/ velké noze“, v ukrajinštině „na široké noze“. Tento rozšířený výraz pochází z dob středověku, kdy lidé nosili boty s dlouhou špičkou. Délkou špičky lidé ukazovali příslušnost k vládnoucí elitě a zdůrazňovali své bohatství.³⁴

Nejde/mu/ to z hlavy// pořád/ mu/ to vrtá v hlavě – *не виходити/ йти, вилазити з голови* – v českém frazému je zde další varianta – *pořád/mu/ to vrtá v hlavě*, která má díky použití adverbia „pořád“ a verba „vrtat“ větší sémantické zabarvení.

Ve frazému *postavit se na vlastní nohy// stát na vlastních nohou* – *ставати (встати, звестися, знятися, піднятися, спинатися) на ноги* s významem „osamostatnit se, odpovídat sám za sebe a rozhodovat“, v ukrajinštině, kromě výše uvedeného významu, jsou další dva významy: „uzdravit se“ a „zlepšit si životní úroveň“ – v tomto případě se jedná o polysémii. Navíc u verba *nidniamati* на ноги, kromě významu „vyléčit někoho“, se vyskytuje ještě jeden význam „bít na poplach“.

Prolévat/ prolít krev – *проливати/ пролити кров* – zde se objevuje v obou jazycích polysémie s významy: 1. zemřít za někoho a 2. zbavit někoho života.

Ve frazému *držet se zuby nehty* – *триматися зубами* – do českého frazému vstupuje další část těla *nehty*.

Zde nacházíme jeden frazém, ve kterém není možné vyčlenit hlavní komponent z hlediska zastoupení části těla, je to frazém *být kost a kůže* – *укира та кістки*.

³⁴ ЯРЕЩЕНКО А.П. а кол. *Сучасний фразеологічний словник української мови*, ПП „Торсінг плюс“, Харків, 2009, 348.

2.1.3.2.2 Částečné ekvivalenty gramatické (2b)

Tyto frazémy se jen nepatrně liší svou gramatickou strukturou. Nejčastěji jde o jinou spojku, předložku, valenci, popřip. slovosled. Jelikož jde o srovnání dvou příbuzných jazyků, je možné si všimnout i takto jemných rozdílů.

hlava	
od hlavy až k patě	від голови до ніг (до п'ят)
sypat si popel na hlavu	посипати голову попелом
vtloukat/ tlouct (něco) do hlavy	вбити/ вбивати в голову
vzít si do hlavy	брати/ узяти (забрати) (собі) в голову
hrdlo/ krk	
až po krk (mít něčeho, toho, všeho)	по (саме) горло (ситий)
křičet z plná hrdla	кричати на весь рот
huba/ rty	
s pěnou u huby	з піною на губах
čelo	
napsáno na čele	на лбу написано
jazyk	
s vyplazeným jazykem	висолопити/ вивалити язык (язика)
kost	
promoklý na kost	промокнути до кісток
zmrzlý na kost	промерзнути до кісток
krev	
krev někomu stoupla/ se nahrnula/ se vehnala do hlavy/ obličeje/ tváře 3	кров ударяє (кидається, шугає)/ ударила (кинулася, шутнула) в голову/ (до) обличчя (до лица) 3
krev a mléko	кров з молоком
nos	
před nosem	з-перед (самого) носа
u/ blízko nosu	коло носа
oko/ oči	
od oka	на око
padnout do oka	впасти в око (очі)
pást oči	пасти очима (оком)
podívat do oči	дивитися (прямо) в очі
říct (něco/ pravdu) do oči	говорити (прямо) в очі (в вічі)
vytříť zrak	відвести очі
ruka/ ruce	
hrát/ nahrávat do ruky// hraje to do ruky	грати на руку
lomit rukama	заламувати/ ломати руки
po ruce	під рукою
podat pomocnou ruku	подавати/ простягати (братню) руку

	(допомогу)
rozpřáhat/ rozhazovat ruce	розводити руками
sedět se založenýma rukama// s rukama v klíně	сидіти склавши/ згорнувши руки
vzít/ brát do (svých) rukou	брати/ узяти (взяти) у руки
žádat o ruku	просити руки
srdce	
získat si/ dobýt (něčí) srdce	покорити серце
ucho/ uši	
zamilovaný až po uši	закоханий по (самі) вуха/ до вух
doneslo se/ dostalo se k (něčím) uším	доноситися до вух
ústa	
nevzít něco do úst	(i) в рот не брати / не взяти
odtrhávat si od úst	від свого рота відірвати
zuby	
ozbrojený po zuby	озброєний до зубів
podívat se na zuby	подивитися в зуби

Částečné ekvivalenty gramatické čítají 38 frazémů. Největší počet ekvivalentů byl zjištěn u frazémů s komponentem *ruka* (10), *oko* (6) a *hlava* (4).

Do této skupiny jsou zařazeny frazémy, které mají jiný slovosled, např. *nevzít něco do úst – (i) в рот не брати/ не взяти*, nebo frazémy, které se liší valencí, např. *žádat o ruku – просити руки*. Také frazémy, ve kterých se používá místo konjunkce prepozice nebo různé prepozice, např. *krev a mléko – кров з молоком.*, *ozbrojený po zuby – озброєний до зубів*.

Frazém *od oka – na oko* znamená „přibližně“ v obou jazycích. Zde v důsledku lexikálního a gramatického vzájemného působení prepozic „od“ + 2. pád a „na“ + 4. pád vznikl význam příslovečného určení, a to v obou jazycích.

2.1.3.2.3 Částečné ekvivalenty lexikální a gramatické (2a+b)

Sem řadíme případy, které jsou kombinací předchozích dvou: kromě lexikálních rozdílů jsou zde i gramatické odlišnosti.

břicho	
prázdné břicho	живіт присох до спини
smál se, až se za břicho popadl	брався за живіт від сміху
hlava	
nejde/ mu/ to do hlavy	не вкладається/ вміщається в голову
stoupnout do hlavy	ударити в голову
hrdlo/ krk	

křičet z plná hrdla	кричати на весь рот
položit/ nasadit nůž na krk/ na hrdlo	взяти за горло
svírat hrdlo	підступати до горла
zakroužit někomu krkem	перегризати/ перегризти горло
huba	
huba mu jede jako kolovrat	губа як на коловороті літає
jazyk	
držet jazyk na uzdě	припнути язика
mít jazyk jako břitvu	гострий на язик
neumět držet jazyk za zuby	мати довгий язик
krev	
z masa a krve	кров і плоть
noha/ nohy	
ani nohou nepřekročit něčí práh	ноги не буде
místo, kam ještě nevstoupila lidská noha	нога людська не ступала
vstát levou nohou	ступити на яку ногу
nos	
chodit s nosem vzhůru// nosit nos vysoko// mít nos nahoru/ vysoko/ vzhůru 3	задирати носа
krčit nos (nad něčím)// ohrnovat/ ohrnout nos	крутити носом
vidět si jen na špičku nosu	не бачити далі свого носа
oko/ oči	
sejde z očí, sejde z myslí	як з очей, та із думки
jako sůl/ trn v oku	як сіль в оці
pata	
lepit se (někomu) na paty// jít (někomu) v patách	наступати / наступити на п'яти
utíká, jakoby mu za patami hořelo// jakoby mu paty namydli	тільки п'яти замигтіли
ruka/ ruce	
jde všechno od ruky	горить під руками
spočítat na prstech jedné ruky	на (по) пальцях (можна) (порахувати)
srdce	
jako by nůž do srdce vrazil	як ножем у серце
leží to na srdci jako kámen/ balvan	камінь ліг на серце
srdce krvácí	сердце кров'ю обливається
zranit srdce	дійняти до серця
ucho/ uši	
tahá to za uši	вуха ріже
jedním uchem tam, druhým ven	в одно ввійшло, у друге вийшло
záda	
mráz běhá po zadech	мороз пішов спиною

zub/ zuby	
vrazit jednu do zubů	заїхати в зуби
žebra	
dají se spočítat žebra// vyhublý na kost / být kost a kůže// chrastí kostmi/ žebry 3	худий аж ребра світяться

Frazémů s kombinací částečné ekvivalence lexikální a gramatické bylo napočítáno 40.

Např. ve frazému *mráz běhá po zadech – мороз нішов стиною* se vyskytuje sémantický rozdíl ve verbu, který spočívá v rozdílném způsobu pohybu. V češtině je zde použito verbum „běhat“, v ukrajinském – „йти“ ve smyslu „jít“. Rozdíl gramatický spočívá v užití jiné valence.

Frazém *z masa a krve – кров і плоть* se z hlediska lexikálního liší použitím v ukrajinštině substantiva „плоть“ (arch.) místo „maso“; z hlediska gramatického – použitím v češtině propozice „z“a také jiného slovosledu.

V české variantě frazému *vrazit jednu do zubů – заїхати в зуби* – kromě rozdílu při použití verba a prepozice, se v češtině navíc objevuje numeralie „1“.

V některých českých frazémech se používá přirovnání na rozdíl od ukrajinských, např. *mít jazyk jako břitvu – гострий на язык; utíká, jakoby tu za patami hořelo// jakoby tu paty namydli – тільки п'яти замигіли*. Ve frazému *utíká, jakoby tu za patami hořelo// jakoby tu paty namydli – тільки п'яти замигіли* – jsou v češtině použita přirovnání a verba „hořet“, „mydlit“, v ukrajinštině verbum „míhat se“.

Zajímavý rozdíl se objevuje ve frazémech *neumět držet jazyk za zuby – мати довгий язык* z hlediska lexikálního a sémantického: v češtině se jazyk pouze „drží za zuby“, v ukrajinštině se v tomto významu říká, že jazyk je „dlouhý“.

2.1.3.2.4 Částečné ekvivalenty strukturní (2c)

Níže jsou uvedeny frazémy se stejným významem, ale s většími posuny v rámci celé struktury, s rozdíly v gramatice a lexikálním složení.

brada	
být až po bradu	ув'язнути по вуха
být/ mít bradu vzhůru (natáhnout bačkory/ zaklepat bačkorama 4)	втягати (втягувати, простягати)/ втягти (втягнути, простягти, простягнути)// задерти ноги
teče mu mléko po bradě/ má mléko na bradě)	молоко на губах не обсохло
vystrčit bradu	висовувати/

	не висовувати (показувати) носа
břicho	
smál se, až se za břicho/ boky popadl	брався за живіт від сміху
plazit se (před někým) na břicho	повзати на колінах
hlava	
co není v hlavě, musí být v nohách	за дурною головою ногам горе// за дурною головою рукам ногам покою нема
mít hlavu na pravém/ svém místě	мати голову на плечах
mít otevřenou hlavu	бути з головою
porazit někoho na hlavu	вибити до ноги
točila/ točí se /mu/ hlava (jde/ mu/ z toho hlava kolem// neví, kde mu hlava stojí)	крутиться/ морочиться/ голова
utíká, jako by mu hlava hořela	хвіст у зуби
hrdlo / krk	
zalít si hrdlo	залити очі
viset na krku	на руках лишитися (у когось)
huba/ rty	
dostat se lidem do huby	перемивати (мити, перемелювати, перетирати)/ перемити/ перемолоти, перетерти) кісточки (кістки, до кісток)
dát si hubu (ústa) na petlici	набирати/ набрати води в рот
dostat přes hubu	дістати по шиї
huba někomu zamrzla	язик онімів, язика проковтнути
našpulit rty	копилити (закопилювати)/ накопилити (скопилити) губу (губи, ніс, носа)
nevymáchaná huba	гострий на язик
otvírat si hubu	розкривати (розтуляти)/ розкрити (розтулити) рот (рота)
plechová huba	язик як помело (лопатень, млин)
sušit hubu	класти/ покласти зуби на полицю (на мисник)
třepit si hubu	теліпати язиком
z hubou dojdeš všude	язик до Києва доведе
jazyk	
mlít jazykem jako pes ocasem	швидкий на язик
mít jazyk jako břitvu	гострий на язик
otírat si o někoho jazyk	перемивати (мити, перемелювати, перетирати)/ перемити/ перемолоти, перетерти) кісточки (кістки, до кісток)
krev	
bujná// horká// jižní// kohoutí krev	гарячий на руку/ гаряча голова
modrá krev	панська/ біла кістка
kůže	

zakusit na vlastní kůži	спробувати на своїй спині
mozek	
jít/ lézt na mozek	лізти в голову/ до голови// з голови не виходить
mít bystrý mozek	голова варить
nos	
mít dobrý nos	чути/ почути носом (нюхом)
nosit bradu vysoko// nosit hlavu jako páv// nést hlavu jako jelen	копилити губу// задерти носа
rovnou za nosem// kam nohy nesou	іти/ побрести/ побігти світ за очі 3
oči	
pozorovat/ sledovat/ poslouchat s vyvalenýma/ vytřeštěnýma očima// malém oči vylezly z důlků	витріщити/ вилупити/ вирячити очі (баньки)
prst	
mít dlouhé prsty	нечистий на руку (хапкий на руку)
ruka/ ruce	
sprásknout ruce	сплеснути в долоні
srdce	
srdce spadlo do kalhot	душа в п'яти сховалася
spadl kámen ze srdce	тягар спав з плечей
tvář/ tváře	
tvář v tvář	носом до носа (зіткнутися)

Skupina částečných strukturních frazémů čítá 52 frazémů. Frazémy této skupiny jsou zajímavé z hlediska lexikálního složení a výskytu jiných somatizmů. Ve velkém počtu se zde vyskytly frazémy s komponenty *huba/ rty*, které mají až 11 ekvivalentů v ukrajinštině.

U českého komponentu *huba/ rty* se objevuje v ukrajinštině jiný komponent – *šije, jazyk*, popříp. *nos*. Např. *dostat přes hubu* – *дістати по шиї*; *našpulit rty* – *копилити (закопильовати / накопилити (скопилити) губу (губи, ніс, носа)*, *z hubou dojdeš všude* – *язик до Києва доведе*. Navíc v posledním frazému se objevuje toponymum *Київ* – místní ukrajinský název. Naopak komponent *huba* se objevuje v ukrajinštině u českého frazému s komponentem *brada* – *teče ti mléko po brad / má mléko na bradě*) – *молоко на губах не обсохло*.

U frazému *huba někomu zamrzla* byly zjištěny dvě synonymní varianty – *набирати/ набрати води в рот, язика проковтнути*. V ukrajinské variantě kromě použití jiného verba se objevuje i použití jiných somatizmů – *rtů a jazyka*. Podobně ve frazému *otvírat si hubu* – *розкривати (розтуляти)/ розкрити (розтулити) рот (рота) – rty*. Kromě toho se v tomto frazému v ukrajinštině objevuje polysémie: 1. začít mluvit a 2. křičet na někoho. Další

frazém *sušit hubu* – *класти/ покласти зуби на полицю* (на мисник) – v češtině s komponentem *huba* má jiný komponent v ukrajinštině – *zuby*. Také vidíme odlišné použití verba – českému verbu „sušit“ zde odpovídá ukrajinské „klást/ pokládat“. Navíc v ukrajinském frazému se přidává konkrétní místo, kam se odkládají zuby – „na polici“.

V podskupině frazémů s komponentem *hlava* se podíváme na frazém *co není v hlavě, musí být v pohách* – *за дурною головою ногам горе// за дурною головою рукам ногам покою нема*. V obou jazycích se používá komponent *noha*, která je spojená s pohybem a staví se proti *hlavě*, která se vždy spojuje s myšlením. U ukrajinském frazému se ke komponentu *hlava* přidává adjektivum „дурна“, což znamená „hloupá, čímž se zesiluje negativní význam. Kromě toho ve druhé ukrajinské variantě daného frazému se objevuje vedle komponentu *noha* další komponent *ruka*, čímž se negace ještě více zvýrazňuje.

Frazém *plazit se (před někým) na břicho* má v ukrajinštině ekvivalent *повзати на колінах*. Zde si můžeme povšimnout použití jak jiného verba pohybu, tak i jiného somatizmu. České verbum „plazit se“ má v ukrajinském frazému protějšek „повзати“ ve významu „lézt“. Somatizmus *břicho* je zastoupen v ukrajinštině komponentem *koleno*. Ve výsledku, dá se říci, český frazém má celkově větší citové zabarvení ve srovnání s ukrajinským.

Dále následují příklady, ve kterých se objevuje jiný komponent než v češtině:

zalít si hrdlo – *залити очі* – v češtině *hrdlo*, v ukrajinštině *oči*

modrá krev – *панська/ біла кістка* – *krev* – *kost*

viset na krku – *на руках лишитися (у когось)* – *krk* – *ruce*

zakusit na vlastní kůži – *спробувати на своїй спині* – *kůže* – *záda*

mít dlouhé prsty – *нечистий на руку (хапкиий на руку)* – *prsty* – *ruce*

spadl kámen ze srdce – *тягар спав з плечей* – *srdce* – *ramena*

tváří v tvář – *носом до носа (зіткнутися)* – *tvář* – *nos*

2.1.3.3 Výběrové ekvivalenty/ varianty (3)

Zde jsou uvedeny některé frazémy s více ekvivalenty (s různými variantami), které se vyskytly jak v češtině, tak v ukrajinštině. Tyto frazémy se vyskytují prakticky ve všech skupinách ekvivalentních frazémů.

U výběrových ekvivalentů většinou jde o lexikální variabilitu, tj. zaměnitelnost některých komponentů. Frazeologické varianty mají přitom stejnou obraznou strukturu a expresivně-stylistické zabarvení. To, že je frazém vytvářen komponenty, přičemž má jeden celistvý význam, právě umožňuje vznik variabilních možností. Varianty mohou paralelně fungovat v různých kontextech.

Dále následují příklady výběrových ekvivalentů.

K českým frazémům *třepit si hubu*, *huba mi jede jako kolovrat* s komponentem *huba* je možné použít řadu odpovídajících ukrajinských frazémů ve stejném významu s komponentem *huba* a *jazyk* – *зуба як на коловороті літає; клепати (чесати) язиком; ляпати (ляскати, махати) язиком; молоти / плескати язиком; м'яти язик (як баба вовну); плескати (потякати, плести) язиком (язиками); розпускати / розпустити язика; теліпати язиком*. Antonyma k těmto frazémům jsou s komponenty v češtině *huba* a *ústa*: *dát si hubu (ústa) na petlici, huba někomu zamrzla; mít ústa na zátek, položit si prst na ústa* – v ukrajinštině *рты а jazyk – закрити рот на замок; набирати/ набрати води в рот; язика проковтнути; язик онімів*.

Krev někomu stoupla/ se nahrnula/ se vehnala do hlavy/ obličje/ tváře – кров ударяє (кидається, шукає)/ ударила (кинулася, шутнула) в голову/ (до) обличчя (до лиця) – v českém frazému zde jsou varianty s verby „stoupnout“, „nahrnout se“, „vehnat se“, v ukrajinštině – „udeřit“ a „vrhnout se“.

Následující frazémy v českém jazyce mají více variant než v ukrajinském jazyce. *Chodit s noseem vzhůru// nosit nos vysoko// mít nos nahoru/ vysoko/ vzhůru – задіпати носа*. V češtině se používají verba „chodit“, „nosit“, „mít“ + adverbia „vzhůru“, „vysoko“, „nahoru“ – v ukrajinštině jen verbum „zvedat“. *Střelit/ šlehnout / hodit/ mrsknout očima – стріляти/ стерльнути очима* – v češtině „střelit“, „šlehnout“, „hodit“, „mrsknout“ – v ukrajinštině jen „střelit“.

Frazém *dají se spočítat žebra// vyhublý na kost / být kost a kůže// chrastí kostmi/ žebry* – *худий аж ребра світяться* – v češtině má na rozdíl od ukrajinského další komponent kromě komponentu *žebra – kosti* a celkově tři různé varianty.

Podobný jev se také vyskytuje v ukrajinštině např. *kupí krev – грає/ шумує/ бушує кров// горить кров/кипить кров* – českému verbu „kupí“ odpovídají tři ukrajinská verba „hraje“, „vře“ a „buší“.

Zde se podíváme na některé frazémy s komponentem *jazyk*. České frazémy *dát si pozor na jazyk; držet jazyk na uzdě; držet jazyk za zuby* mají odpovídající frazémy v ukrajinštině – *прикусити (прикушувати) язика (язик); припнути язика; тримати язик (язика) за зубами (в підворотті, на зашморзі, прив'язі, на припоні)*. V češtině se používají verba „dát si pozor“ a „držet“, v ukrajinštině kromě „držet“ jsou další verba „kousat si“ a „přivázat“. Verbum „držet“ se navíc může být použito se slovy „в підворотті“, „на зашморзі“, „прив'язі“, „на припоні“, což znamená „v otvoru pod vraty“, „v oprátce“, „na provazu“, „na řetězu“. Tímto spojením vzniká větší živá obraznost.

Ve frazému *mít jedovatý/ špičatý/ zlý jazyk* v češtině jsou na rozdíl od ukrajinštiny *мати злий/ лухий язик* ještě další ekvivalentní varianty – *jedovatý/ špičatý*. Zde se kromě odlišných verb setkáváme i s odlišnými adjektivy, avšak s negativní konotací v obou případech.

Ve frazému *sedřít kůži – драти (дерти, здирати)/ здерти (зідрати) шкіру (шкіру)// спустити тпу шкіру/ десяти шкіру* – v ukrajinštině se vedle komponentu *kůže* vyskytují numeralie „3“ a „10“, které zesilují obraznost výrazu.

V této skupině nacházíme frazémy jak se shodnými komponenty, tak i odlišnými komponenty. Ve frazémech *kat nohy nesou; rovnou za nose* – *куди ноги несуть (бігти, тікати)*; *куди очі поведуть/ бачать* – v češtině jsou použity komponenty *nohy* a *nos*, ale v ukrajinštině *nohy* a *oči*.

Ve frazému s komponentem *nos dloubat/ rýpat/ šťourat se v nose – ковирятися у носі* máme tři verbální výrazy „dloubat“, „rýpat“, „šťourat se“, v ukrajinštině jen „ковирятися“ у носі jako „dloubat“.

V dalším frazému s komponentem *nos utřít někomu nos – утерти носа* v ukrajinštině se objevuje polysémie: 1. ukázat svou převahu a 2. dát za vyučenou.

Českým frazémům *bujná/ horká/ jižní/ kohoutí krev* s komponentem *krev* může odpovídat ukrajinský protějšek s komponentem *ruka* nebo *hlava – гарячий на руку; гаряча голова* ve stejném významu.

Zajímavé varianty frazémů jsou ve významu „utíkat“. V češtině – *vzít nohy na ramena; utíká, jako by mu hlava hořela; utíká, jakoby mu za patami hořelo/ jako by mu paty natydli* s komponenty *nohy* a *ramena, hlava, pata*, které mají v ukrajinštině frazémy s komponenty *nohy* a *ramena, zuby, pata – ноги на плечі; хвіст у зуби* („vzít ocas do zubů“); *тільки п'яти замигтіли*.

2.1.3.4 Neekvivalentní frazémy (4)

Neekvivalentní frazémy jsou frazémy, které z hlediska zastoupení somatických komponentů mají v jednom z jazyků úplně jiný frazém, popřípadě žádný. Níže jsou uvedeny některé zajímavé příklady neekvivalentních frazémů.

české frazémy	ukrajinské frazémy
dělá jako by snědl Šalamounův mozek	мудрий як Соломон
držet někomu palce	ні пуху/ пуха, ні пера
mít jazyk svatého Jana	–

mít slepičí/ telecí/ ptačí mozek mít omezený mozek mít vygumovaný mozek	не мати царя в голові
trhni si nohou!	іди к чорту!
ukrajinské frazémy	české frazémy
ВУХО	
і вухом не вести/ не повести	jako by se nechumelilo
вуха вянуть	je mu z toho nanic
вуха ріже	zpívá až to tahá za uši
вухами ляпати	lelkovat, chytat lelky
ГОЛОВА	
до булави потреба голови	ne z každého dřeva je svatý Václav
мудрій голові досить два слова	moudrému napověz, hloupého trkni
хоч кіл (кілок) на голові теши	paličatý jako mezek
НІС	
не суй носа до чужого проса	nehas, co tě nepálí
НОГА/ НОГИ	
витягати/ витягувати/ простягати// задерти ноги	natáhnout bačkory/ zaklepat bačkorama
ПАЛЕЦЬ	
голий яко палець	chudý jako kostelní myš
як (своїх) пять пальців (пучок) знати/ вивчати	znát jako své boty
як палець сам/один	sám jako kůl v plotě
П'ЯТА	
бути під п'ятою	být pod botou
накивати/ кивати п'ятами	vzít do zaječích
РОТ	
розжувати і в рот покласти	podat po lopatě
борода до пояса, а розуму ні волоса	stáří nechrání před pošetilostí; jak starý, tak hloupý
як (мов, ніби, наче) води в рот набрати	mlčí jako ryba
РУКА/ РУКИ	
погріти собі руку/ руки	namazat si kapsu
чужими руками жар загібати (загортати, вигрібати, вигортати)	nechat za sebe někoho vytahovat kaštiny z ohně
як рукою зняло	zmizelo jako zázrakem

Mezi české frazémy, které nemají žádný ekvivalent v ukrajinštině, patří např. frazém *mít jazyk svatého Jana* spojený s českými reáliemi, s legendou o svatém Janu Nepomuckém, který má význam „být mlčenlivý“³⁵.

³⁵ ZAORALEK, Jaroslav. *Lidová rčení*, 1996, 113.

Z hlediska sémantiky je zajímavý frazém *držet někomu palce*³⁶ – *ні пуху/ пуха, ні непа*³⁷. Tento český frazém pravděpodobně pochází z němčiny a kdysi byl spojován s římskými gladiátorskými hrami, kdy Římané proti dolů namířenému palci na znamení smrti přáli jeho sevřením poraženému gladiátorovi milost a život. Jiný původ má ukrajinský frazém, který pochází z dob starověku a byl spojen s pověrou, že když před lovem lovci popřejí, aby nic nepřinesl, on naopak bude na lovu úspěšný. V současné době se oba frazémy používají pro přání úspěchu, podobně jako výraz *zlom vaz*.

До булави потреба голови – *ne z každého dřeva je svatý Václav* – znamená, že nestačí být jen silným nebo vyvoleným, předurčeným, například se narodit ve vysoce postavené rodině, ale člověk musí také projevit odpovídající schopnosti, aby byl úspěšný. V českém frazému se navíc používá jméno známého českého knížete a světce z rodu Přemyslovců knížete Václava.

Zajímavé rozdíly nacházíme v dalších frazémech, kde se zachovává stejný význam, ale používá se jiných výrazů: *втягати/ витягувати/ простягати// задерти ноги* – *natáhnout bačkory/ zaklepat bačkorama* – v ukrajinštině – „natáhnout nohy“, v češtině „natáhnout bačkory“ ve významu „umřít“; *нозриту собі руку/ руку* – *namazat si kapsu* – v ukrajinštině – „zahřát si ruce“ – v češtině – „namazat si kapsu“ ve významu „vydělat si, získat peníze“.

2.1.4 Výsledky analýzy podle míry ekvivalence

Frazémy byly roztríděny do následujících skupin: frazémy s plnou ekvivalencí komponentů, frazémy s částečnou ekvivalencí – lexikální, gramatickou a jejich kombinací, dále strukturní ekvivalencí, některé výběrové frazémy s více ekvivalenty/ variantami a nakonec neekvivalentní frazémy.

Na základě srovnání somatických frazémů v češtině a ukrajinštině dle míry ekvivalence jsme dospěli k závěrům, jež popíšeme níže. Ze 762 českých frazémů a 566 ukrajinských bylo zjištěno:

115 plně ekvivalentních,

32 s částečnou lexikální ekvivalencí

38 s částečnou gramatickou ekvivalencí

40 s částečnou lexikální a gramatickou ekvivalencí

³⁶ ČERMÁK, František – HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné A – P*. 1. vyd. Praha: Academia, 1994, 609.

³⁷ ЯРЕЩЕНКО А.П.а кол. *Сучасний фразеологічний словник української мови*, ПП „Торсінг плюс“, Харків, 2009, 431.

52 s částečnou strukturní ekvivalencí

Celkem ekvivalentních frazémů jsme zaznamenali 277 (115 plné + 162 částečné), což znamená, že je podíl ekvivalentních frazémů v obou jazycích 36,4 %.

Největší počet ekvivalentních frazémů byl zjištěn u frazémů s komponentem *ruka* (21), dále *oko* (14) a *hlava* (13). Ve skupině frazémů s částečnou ekvivalencí, jako i ve skupině frazémů s plnou ekvivalencí, byl zaznamenán u frazémů s komponentem *hlava* (11). Druhou větší skupinu tvořily frazémy s komponentem *noha* (6). U částečných ekvivalentů gramatických byl nejčastější výskyt zaznamenán u frazémů s komponenty *ruka* (10), *oko* (6) a *hlava* (4). U frazémů s částečnou ekvivalencí v kombinaci lexikálních a gramatických odchylek měly největší zastoupení s komponenty *hrdlo/krk* a *srdce* (4). Ve skupině částečných strukturních frazémů nejpočetnějšími byly frazémy s komponenty *huba/rty*, které měly až 11 ekvivalentů v ukrajinském jazyce.

Ze somatizmů se celkově nejčastěji vyskytuje jak v plných ekvivalentech, tak i v částečných, komponent *hlava* – 35 (12,6%). Dále následuje komponent *ruka* – 34 (12,3%) a *oko* – 25 (9%).

Ostatní frazémy sejevily jako neekvivalentní. Pro svůj velký počet nejsou uvedeny do zvláštní tabulky a jsou uvedeny jen některé příklady. U těchto frazémů je možné použít opis nebo kompenzaci.

Výsledky analýzy dle stupně ekvivalence jsou zaneseny do příslušných tabulek a znázorněny v grafech v příloze.

Závěr

Úkolem této bakalářské práce bylo provést srovnání somatických frazémů českého a ukrajinského jazyka. K tomuto účelu byla shromážděna rozsáhlá excerpce frazémů na základě slovníkového materiálu. Výsledky práce by měly vést k prohloubení našich znalostí této problematiky somatické frazeologie a jejich využití v překladatelské praxi.

Na základě excerpce ze slovníkových pramenů byl sestaven soubor čítající 30 názvů částí lidského těla. Jelikož je to asi pětina z celkového počtu frazémů s názvy částí lidského těla, výběr byl omezen jen na základní a nejvíce užívané komponenty. Soubor těchto frazémů tvoří jen bázová apelativa typu *hlava, ruka, noha* atd. Soubor obsahuje 762 českých frazémů a 566 ukrajinských, c celkovým počtem 1328 frazémů.

Excerpce somatických frazémů byla provedena pro každý jazyk zvlášť. Výchozím materiálem pro provedení srovnávací analýzy byly somatické frazémy českého jazyka. Všechny vyexcerpované frazémy byly seříděny podle strukturní analýzy do jednotlivých skupin na základě klasifikace podle F. Čermáka. Frazémy jsou seřazeny jednak podle abecedy a jednak podle frekvence výskytu té které části těla od nejvyšší k nejnižší, a to v obou jazycích. Také zde uvádíme srovnání počtu frazémů v obou jazycích.

Další etapou práce bylo provedení analýzy frazémů z hlediska míry ekvivalence. Výsledky této komparace jsou zaneseny do tabulek s následným komentářem týkajícím se rozdílnosti frazémů, jejich podobnosti a frekvence. Okrajově byla věnována pozornost sémantice některých frazémů a mj. homonymii, synonymii a antonymii.

Výsledek provedeného srovnání ukázal na větší frazéotvornost těch částí lidského těla, které hrají důležitou roli při vnímání okolního světa, a to v obou jazycích.

Nejfrekventovanějšími komponenty českých somatických frazémů se ukázala bázová slova *hlava* (88), *ruka* (82), *oko* (80), která se vyskytla ve 250 frazémech z celkového počtu 762 (32,8%). Dalšími dost početnými frazéotvornými komponenty jsou v češtině *srdce* (43), *noha* (42), *ústa* (39), *nos* (32), *jazyk* (31), *krev* (31). Nejfrekventovanějšími komponenty ukrajinských somatizmů se také staly frazémy s komponenty *ruka* (84), *oko* (84), *hlava* (68). Tyto výrazy se vyskytly ve 236 frazémech z celkového počtu 566 (41,7%). Kromě těchto komponentů jsou v ukrajinštině frekventovanými komponenty *srdce* (44), *jazyk* (35), *zuby* (28), *noha* (24), *ucho* (24), *nos* (20), *prst* (18).

Konečný výsledek srovnání ukázal na větší frekvenci komponentů *hlava, ruka, oko* v obou jazycích: čeština – *hlava* (88) – ukrajinština – *hlava* (68); čeština – *ruka* (82) – ukrajinština *ruka* (84); čeština *oko* (80) – ukrajinština *oko* (84).

Na základě strukturní analýzy bylo zjištěno, že v češtině a ukrajinštině verbální frazémy představují největší skupinu ze všech somatických frazémů: čeština – 296 (38,8%), ukrajinština – 334 (43,6%). Kromě verbálních frazémů v ukrajinštině na rozdíl od češtiny je více substantivních frazémů 105 (18,6%), v češtině jen 53 (7%). Naopak, velké rozdíly se objevily v počtu přirovnání, kterých v češtině bylo 83 (10,9%), v ukrajinštině jen 17 (3%). V ostatních položkách: v propoziční frazéměch, subtypech a paremiích značné rozdíly nebyly zaznamenány.

Pro analýzu dle míry ekvivalence frazémy byly rozříděny do následujících skupin: frazémy s plnou ekvivalencí komponentů, frazémy s částečnou ekvivalencí – lexikální, gramatickou a jejich kombinací, potom strukturní ekvivalencí, následovaly frazémy výběrové s více ekvivalenty a nakonec neekvivalentní frazémy.

Ve vyexcerpovaném materiálu se vyskytlo 115 frazémů s plnou ekvivalencí komponentů v obou jazycích. Největší počet ekvivalentních frazémů byl zaznamenán u komponentů *ruka* (21), dále *oko* (14) a *hlava* (13). Ve skupině frazémů s částečnou ekvivalencí lexikální bylo zjištěno 32 frazémů. Největší počet, jako i ve skupině frazémů s plnou ekvivalencí, byl zaznamenán u frazémů s komponentem *hlava* (11). Částečné ekvivalenty gramatické se objevily u 38 frazémů. Největší počet ekvivalentů v této skupině byl u frazémů s komponenty *ruka* (10), *oko* (5) a *hlava* (4). Frazémy s kombinací ekvivalence lexikální a gramatické dosáhly počtu 40 frazémů. Zde nejvíce byly zastoupeny frazémy s komponenty *hrdlo/krk* a *srdce* (4). Skupinu částečných strukturních frazémů tvoří 21 frazémů. Nejpočetnějšími zde byly frazémy s komponenty *huba/rty* (10) a *hlava* (7).

Výsledky analýzy dle míry ekvivalence ukázaly na největší frekvenci komponentů *hlava* (35) 12,6%, *ruka* (34) 12,3%, *oko* (25) 9%. Znamená to, že jsou tyto komponenty nejvíce frekventovanými jak v češtině, tak i v ukrajinštině. Částečné ekvivalenty, které měly největší zastoupení frazémů (162) 58%, ukazují na určité rozdíly v jazycích z hlediska lexiky, gramatiky a struktury. Na druhou stranu celkově poměrně velký výskyt ekvivalentních frazémů (36,4%) ukazuje na společné jádro českého a ukrajinského jazyků.

Závěrem lze říci, že podle provedených analýz dle frekvence a ekvivalence lze konstatovat, že celkově v obou jazycích dominují frazémy s komponenty *hlava*, *ruka*, *oko*.

Jedním z úskalí této práce bylo omezení při získávání potřebného jazykového materiálu, jež byl vyexcerpován ze slovníků. Při tom bylo zjištěno, že se obsah jednotlivých slovníků mezi sebou lišil. Větší počet českých frazémů ve srovnání s ukrajinskými zřejmě poukazuje i na rozdílné pojetí frazému a idiomu a rozdílný přístup k frazeologii jako takové. Tyto výše uvedené skutečnosti mohly určitým způsobem ovlivnit výsledky práce, proto je nutno brát je s

jistou rezervou. Domníváme se, že bychom přesnějších propočtů dosáhli při použití korpusového materiálu, který v případě ukrajinštiny ještě není přístupný.

Jak již bylo zmíněno na začátku této bakalářské práce, frazeologie je výrazně dynamickou oblastí, která se pořád mění. Frazémy jsou „svérázné jazykové jednotky různého typu a více úrovní³⁸“, mají svůj emocionální, hodnotící a dobový charakter. Pro svou výjimečnou povahu nejsou jen tak jednoduše transponovatelné do jiného jazyka³⁹. Problematika překladu frazémů i nadále zůstává nejožehavějším problémem v překladatelské praxi. Tomuto jevu bych ráda věnovala pozornost i v dalších pracích.

³⁹ Kufnerová Z. a kol., *Překládání a čeština*, 2003, 86,87.

Příloha

Tabulka č. 1. České somatické frazémy podle abecedy

č.	názvy frazémů	počet
1.	<i>brada</i>	10
2.	<i>břicho</i>	9
3.	<i>čelo</i>	12
4.	<i>dlaň</i>	10
5.	<i>hlava</i>	88
6.	<i>hrdlo a krk</i>	12 + 10
7.	<i>huba a rty</i>	38 + 13
8.	<i>jazyk</i>	31
9.	<i>koleno</i>	11
10.	<i>kost</i>	9
11.	<i>krev</i>	31
12.	<i>kůže</i>	7
13.	<i>mozek</i>	8
14.	<i>noha/ nohy</i>	42
15.	<i>nos</i>	32
16.	<i>oko/ oči</i>	80
17.	<i>prst</i>	19
18.	<i>pata</i>	20
19.	<i>prsa</i>	7
20.	<i>rameno</i>	10
21.	<i>ruka/ ruce</i>	82
22.	<i>srdce</i>	43
23.	<i>šije</i>	2
24.	<i>tvář/ tváře</i>	27
25.	<i>ucho/ uši</i>	21
26.	<i>ústa</i>	39
27.	<i>vlas/ vlasy</i>	6
28.	<i>záda</i>	11
29.	<i>zub/ zuby</i>	19
30.	<i>žebra</i>	3
	Celkem	762

Tabulka č. 2. České somatické frazémy podle počtů slov

č.	názvy frazémů	počet
1.	<i>hlava</i>	88
2.	<i>ruka/ ruce.</i>	82
3.	<i>oko/ oči</i>	80
4.	<i>huba a rty</i>	38 + 13
5.	<i>srdce</i>	43
6.	<i>noha/ nohy</i>	42
7.	<i>ústa</i>	39
8.	<i>nos</i>	32
9.	<i>krev</i>	31
10.	<i>jazyk</i>	31
11.	<i>tvář/ tváře</i>	27
12.	<i>hrdlo a krk</i>	12 + 10
13.	<i>ucho</i>	21
14.	<i>pata</i>	20
15.	<i>palec/ prst</i>	19
16.	<i>zub/ zuby</i>	19
17.	<i>čelo</i>	12
18.	<i>koleno</i>	11
19.	<i>záda</i>	11
20.	<i>dlaň</i>	10
21.	<i>brada</i>	10
22.	<i>rameno</i>	10
23.	<i>břicho</i>	9
24.	<i>kost</i>	9
25.	<i>mozek</i>	8
26.	<i>prsa</i>	7
27.	<i>kůže</i>	7
28.	<i>vlas/ vlasy</i>	6
29.	<i>žebra</i>	3
30.	<i>šije</i>	2

Tabulka č. 3. Ukrajinské frazémů podle abecedy

č.	názvy frazémů	počet
1.	<i>борода</i>	2
2.	<i>волос/ волосся</i>	6
3.	<i>вуха</i>	24
4.	<i>голова</i>	68
5.	<i>горло</i>	13
6.	<i>груди</i>	4
7.	<i>губа/ губи</i>	11
8.	<i>долоня</i>	2
9.	<i>живіт</i>	3
10.	<i>зуб/ зуби</i>	28
11.	<i>кістка/ кістки</i>	8
12.	<i>коліна</i>	6
13.	<i>кров</i>	13
14.	<i>лоб</i>	4
15.	<i>мозок</i>	3
16.	<i>ніс</i>	20
17.	<i>нога/ ноги</i>	24
18.	<i>обличчя</i>	3
19.	<i>око/ очі</i>	84
20.	<i>палець/ пальці</i>	18
21.	<i>плече/ плечі</i>	9
22.	<i>п'ята</i>	9
23.	<i>ребра</i>	3
24.	<i>рот</i>	13
25.	<i>рука/ руки</i>	84
26.	<i>серце</i>	44
27.	<i>спина</i>	9
28.	<i>шия</i>	9
29.	<i>шкіра</i>	7
30.	<i>язик</i>	35
	Celkem	566

Tabulka č. 4. Ukrajinské frazémy podle počtů slov

č.	názvy frazémů	počet
1.	<i>рука/ руки</i>	84
2.	<i>око/ очі</i>	84
3.	<i>голова</i>	68
4.	<i>серце</i>	44
5.	<i>язик</i>	35
6.	<i>зуб/ зуби</i>	28
7.	<i>нога/ ноги</i>	24
8.	<i>вуха</i>	24
9.	<i>ніс</i>	20
10.	<i>палець/ пальці</i>	18
11.	<i>горло</i>	13
12.	<i>кров</i>	13
13.	<i>рот</i>	13
14.	<i>губа/ губи</i>	11
15.	<i>спина</i>	9
16.	<i>плече/ плечі</i>	9
17.	<i>п'ята</i>	9
18.	<i>шия</i>	9
19.	<i>кістка/ кістки</i>	8
20.	<i>шкіра</i>	7
21.	<i>волос/ волосся</i>	6
22.	<i>коліна</i>	6
23.	<i>лоб</i>	4
24.	<i>груди</i>	4
25.	<i>живіт</i>	3
26.	<i>мозок</i>	3
27.	<i>ребра</i>	3
28.	<i>обличчя</i>	3
29.	<i>борода</i>	2
30.	<i>долоня</i>	2

Tabulka č. 5. Srovnání počtu somatických frazémů v ČJ a UkrJ

č.	názvy frazémů	počet v ČJ	počet v UkrJ
1.	<i>hlava</i>	88	68
2.	<i>ruka/ ruce</i>	82	84
3.	<i>oko/ oči</i>	80	84
4.	<i>huba a rty</i>	38 + 13	11
5.	<i>srdce</i>	43	44
6.	<i>noha/ nohy</i>	42	24
7.	<i>ústa</i>	39	13
8.	<i>nos</i>	32	20
9.	<i>jazyk</i>	31	35
10.	<i>krev</i>	31	13
11.	<i>tvář/ tváře</i>	27	3
12.	<i>hrdlo a krk</i>	12 + 10	13
13.	<i>ucho</i>	21	24
14.	<i>pata</i>	20	9
15.	<i>prst</i>	19	18
16.	<i>zub/ zuby</i>	19	28
17.	<i>čelo</i>	12	4
18.	<i>koleno</i>	11	6
19.	<i>záda</i>	11	9
20.	<i>brada</i>	10	2
21.	<i>dlaň</i>	10	2
22.	<i>rameno</i>	10	9
23.	<i>břicho</i>	9	3
24.	<i>kost</i>	9	8
25.	<i>mozek</i>	8	3
26.	<i>prsa</i>	7	4
27.	<i>kůže</i>	7	7
28.	<i>vlas/ vlasy</i>	6	6
29.	<i>žebra</i>	3	3
30.	<i>šije</i>	2	9

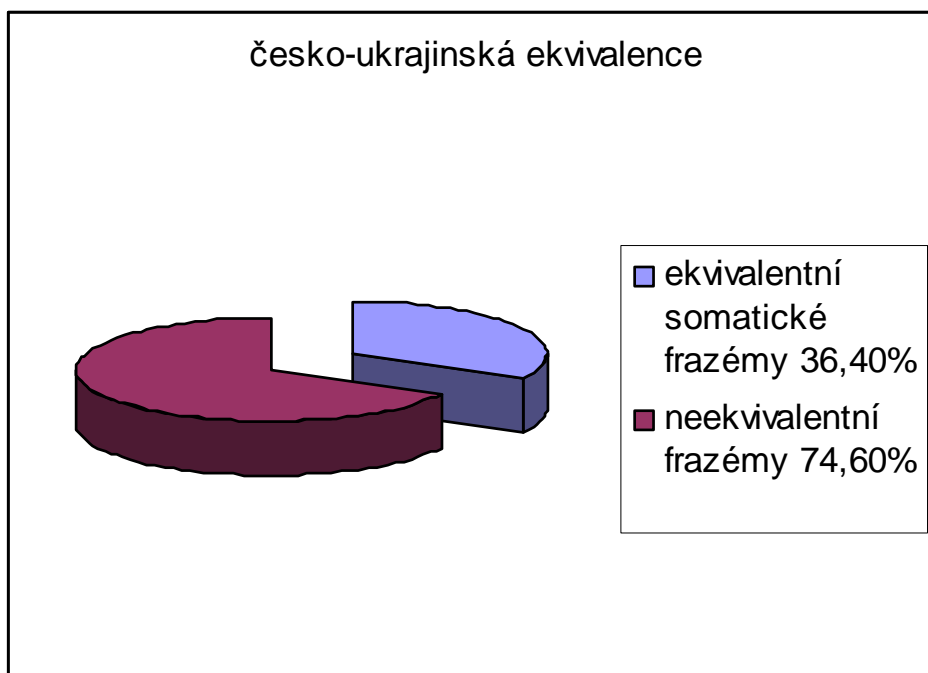
Tabulka č. 6. Celkový přehled počtu somatických frazémů v ČJ a UkrJ dle míry ekvivalence

Typ ekvivalence	počet
plné ekvivalenty	115
částečné lexikální ekvivalenty	32
částečné gramatické ekvivalenty	38
částečné ekvivalenty: lexikální + gramatické	40
částečné strukturní ekvivalenty	52
celkový počet frazémů s různou mírou ekvivalence	162
celkový počet frazémů s plnou ekvivalencí a	277

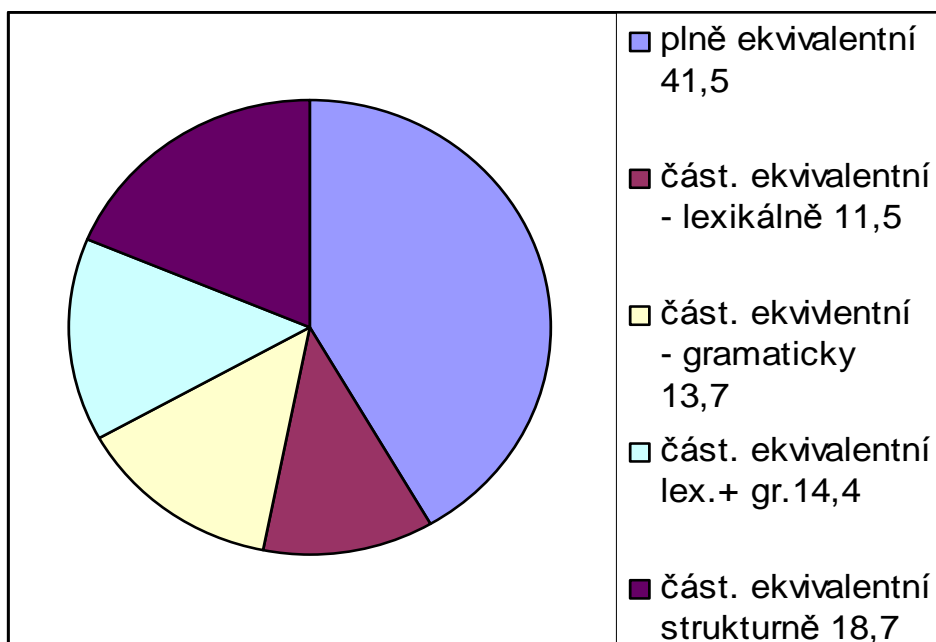
částečnou ekvivalence	
celkový počet frazémů českých	762
celkový počet frazémů ukrajinských	566
celkový počet frazémů obou jazyků	1328

Grafy

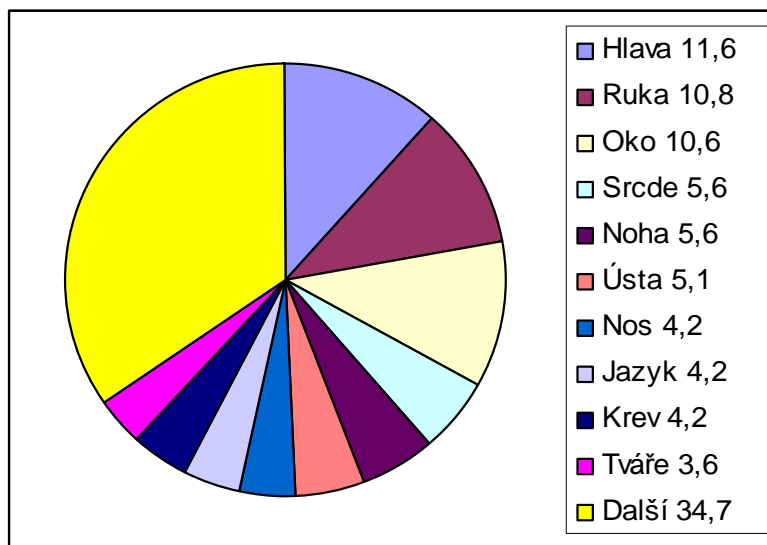
Česko-ukrajinské ekvivalentní somatické frazémy

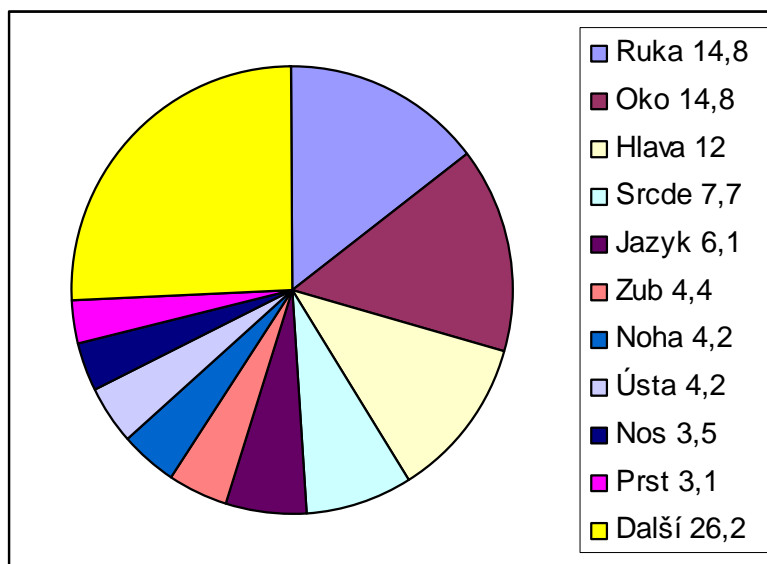
Podíl jednotlivých typů ekvivalence v procentech

**Deset nejfrekventovanějších komponentů
v českých somatických frazémeh v procentech**

**Deset nejfrekventovanějších komponentů
v ukrajinských somatických frazémeh v procentech**

Přehled jednotlivých typů v češtině

Jednotlivé typy somatických frazémů podle abecedy.

1. Brada (10)

V-S:

vystrčit bradu

V-S-ADV:

být bradou vzhůru
nosit bradu vysoko

VnumS:

mít dvě brady

VprepS-S:

mít na bradě mozol
mít na bradě strniště

vícečlenné subtypy:

být až po bradu
mít ještě mléko/ chmýří na bradě

propoziční:

poklesla mu brada
třese se mu brada

2. Břicho (9)

V-S:

nacpat si břicho

A-S:

pořádné/ pivní břicho
plné břicho
prázdné břicho

SprepS:

mozol na břiše

vícečlenné subtypy:

plazit se před někým na břiše

propoziční:

(někomu) kručí v břiše
smál se, až se za břicho/ boky popadal

přirovnání:

kručí v břiše jak ve starých varhanách

3. Čelo (12)

V-S:

svraštit čelo
zatvrdit čelo
zvedat čelo

A-S:

drzé čelo
hrdé čelo
ocelové čelo
vysoké čelo

VprepS:

napsáno na čele
plácnout se/ praštit se do čela
t'ukat/ zat'ukat si/ klepat si/ poklepat si (prstem) na čelo

vícečlenné subtypy:

postavit se proti někomu/ něčemu čelem
sklánět/ sklonit před někým/ něčím čelem

4. Dlaň (10)

V-S:

nastavit dlaň

VprepS:

dostat na dlaň
plivnout si do dlaní

V-SprepS:

hledat chlup na dlani
mít srdce na dlani

vícečlenné subtypy:

obracet každou korunu na dlani

propoziční:

na holé dlani chlup nevytrhneš
svrbí mě dlaň

přirovnání:

být jako dlaň
jako na dlani

5. Hlava (88)

V-S:

dělat si hlavu
chtít hlavu (něčí)
lámat si hlavu
napravit (někomu) hlavu
pracovat hlavou
pokyvovat hlavou
položít hlavu
poplést/ zblbnout (někomu) hlavu
postavit si hlavu
pozvednout/ zvedat hlavu
provětrat/pročistit si hlavu
ručít hlavou
sklánět hlavu
trápit si hlavu
věšet hlavu
utrhnout (někomu) hlavu
ztratit hlavu

A-S:

bystrá hlava
čistá/ jasná hlava
děravá hlava
dobrá hlava
dubová hlava

hloupá hlava
horká hlava
chytrá hlava
kočičí hlavy
korunovaná hlava
moudrá hlava
otevřená hlava
pomazaná hlava
prázdná/ dutá hlava
prokvetlá hlava
rozpálená hlava
skopová/telecí hlava
tvrdá hlava
vtipná hlava
zabedněná hlava

V-S-S:

poplést někomu hlavu
sypat si hlavu popelem

V-A-S:

mít těžkou hlavu

VprepS:

chytat se za hlavu
přijít o hlavu
tlouct se do hlavy
stoupnout (krev) do hlavy
vzít si do hlavy

SprepS:

hlava na hlavě
hlavou proti zdi
hlava za hlavu
máslo na hlavě

prepS-A:

na hlavu padlý
na hlavu postavený
o hlavu větší/ kratší

prepSkonS:

bez hlavy a paty

prepSkon-prepS:

od hlavy až k patě

VprepS-S:

mít v hlavě cvek

V-SprepS:

mít hlavu v pejru (ve smutku)
vyhodit něco z hlavy

V-SprepA-S:

mít hlavu na pravém/ svém místě

vícečlenné subtypy:

bejt naučenej, až se z hlavy kouří
nasadit někomu psí hlavu
nemít kde hlavu složit

porazit někoho na hlavu
prohlížet si někoho od hlavy k patě
pořád to vrtá v hlavě
přerůst někomu přes hlavu
převracet něco v hlavě
pustit něco z hlavy
sypat si hlavu popelem
strkat hlavu do písku

propoziční:

blesklo někomu hlavou
jde z toho hlava kolem
na tvou hlavu spadne/ sveze se/ shrne se vše
nejde to z hlavy
nevědět, kde /mu/ hlava stojí
točí se hlava
třeští hlava

přirovnání:

hlava třeští jako škopek
mít hlavu jako střep
nosit hlavu jako páv
nést hlavu jako jelen
utíká, jako by mu hlava hořela
jako by dostal kladivem do hlavy
jako by mu v hlavě přeskočilo

paremie:

hlavou zed' neprorazíš
kdo nemá v hlavě, musí mít v nohách
kdo nemá v hlavě, v apatyce nekoupí
kolik hlav, tolik rozumů
není důležité co je na hlavě, ale co je v hlavě

6. Hrdlo (12)

V-S:

propadnout hrdlem
svlažit/ propláchnout si hrdlo
zalít si hrdlo
svírat hrdlo

V-A-S:

mít vysmolené hrdlo

VprepS:

potrestat na hrdle

vícečlenné subtypy:

vzít/ brát co hrdlo ráčí
křičet/ nadávat/ povykovat z plna hrdla
mít zlato v hrdle
mít žaludek v hrdle
smát se z plna hrdla
zapovědět něco pod ztrátou hrdla

Krk (10)

A-S:

holý krk
tlustý krk

V-S-S:

zakroutit někomu krkem

VprepS:

pověsit se na krk

vícečlenné subtypy:

jít někomu po krku
položít/ nasadit nůž na krk/ na hrdlo
zadlužený až po krk

přirovnání:

mít krk jako holínku
mít krk jako labuť
zpívá jako když má v krku knedlík

7. Huba (39)**V-S:**

otvírat si (roztahovat si) hubu
sušit hubu
utřít hubu

A-S:

líná huba
mlsná huba
nectná huba
nevymáchaná huba
plechová huba
prolhaná huba
štípaná hubička
velká huba

V-S-S:

dát hubě pokoj

S-S-V:

huba někomu zamrzla

VprepS:

nevzít do huby

VpartS:

dělat jen hubou

V-SkonS:

držet hubu a krok

prepSprepS:

pro hubu na hubu
s pěnou u huby

SprepSprepS:

huba od ucha k uchu

prepA-S:

na plnou hubu
na půl huby

vícečlenné subtypy:

dát někomu přes hubu

dát si hubu (ústa) na petlici
dostat se lidem do huby
držet někoho u huby
je toho jednou do huby
lže, až se mu u huby práší
mít pěnu u huby
má to u huby
odejít se suchou hubou
z hubou dojdeš všude
zavřít/zacpat někomu hubu

propoziční

že tě huba nebolí

přírovnání:

huba mu jede jako kolovrat

paremie:

líná huba – holé neštěstí
nehněvej se na zrcadlo, máš li křivou hubu!
oči by jedly, ale huba už nemůže
pečení holubi nelétají do huby

Rty (13)

V-S:

svlažit si rty
svírat rty
našpulit rty

VprepS:

hryzat se do rtů
kousnout se do rtů

vícečlenné subtypy:

nedostat to přes rty
odejít s úsměvem na rtech
ohrnovat nad něčím rty
s otázkou na rtech se na někoho obrátit/ podívat se
viset někomu na rtech

propoziční:

vyloodil mu na rtech úsměv
ztuhl mu úsměv na rtech

přírovnání:

rty jako jahody

8. Jazyk (31)

V-S:

lámat/ polámat si jazyk
mlít jazykem
spálit si jazyk
tlachat jazykem

A-S:

společný/ stejný jazyk
těžký jazyk

V-A-S:

mít hadí jazyk
mít ještěřčí jazyk
mít jedovatý/ špičatý/ zlý jazyk
mít mlsný/ chlupatý jazyk
mít nabroušený/ ostrý jazyk
mluvit andělským jazykem

VprepS:

šlapat si na jazyk

SprepS:

jazyček na vahách

prepA-S:

s vyplazeným jazykem

vícečlenné subtypy

dát si pozor na jazyk

držet jazyk na uzdě

držet jazyk za zuby

mít dobře podříznutý jazyk

mít jazyk svatého Jana

otírat si o někoho jazyk

rozvázat někomu jazyk

neumět držet jazyk na zuby

propoziční:

plete se jazyk

svědí/ svěrbí někomu jazyk

přirovnání:

mít jazyk jako břitvu

mlít jazykem jako pes ocasem

mluví, jako by měl smrt na jazyku

paremie:

jaké srdce, takový jazyk

vino rozvazuje jazyk

zlý jazyk mnoho zlého natropí

9. Koleno (11)

VprepS:

být na kolenou

kleknout na kolena

lámat přes koleno

padnout/ padat na kolena

prosit na kolenou

přehnout přes koleno

srazit/ dostat na kolena

prep-A-S:

na stará kolena (něco udělat)

propoziční:

klepou se kolena

podlomila se kolena

paremie:

opilému je i moře po kolena (zř.)

10. Kost (9)

A-S:

pěkná kost
staré kosti

V-S-S:

být kost a kůže

SprepS:

dobrák od kosti

prepS-S:

(až) do morku kostí

přirovnání:

být zmrzlý jako kost
být promoklý na kost/ kůži
je vyhublý na kost
být jen z masa a kostí

11. Krev (31)

V-S:

potit se krví
prolévat/ prolít krev

A-S:

bujná krev
cikánská krev
cizí krev
horká krev
jižní krev
kohoutí krev
mladá krev
modrá krev
myslivecká krev
nepokojná/ neposedná krev
nová krev
selská krev
společná krev
zelená krev
vlastní krev

S-A:

krev nevinných

S-S:

hlas krve
nával krve
potoky krve

V-A-S:

dělat zlou krev

V-S-S:

pít někomu krev

SkonS:

krví a železem
krev a mléko

VprepS:

přejít (někomu) do krve

prepS-V:

do krve trpět

prepSkonS:

z masa a krve

prep-A-S-S:

až do poslední kapky krve

propoziční:

kypí krev

stoupla/ nahrnula/ vehnala se někomu krev/ se nahrnula/ se vehnala do hlavy/ obličeje/ tváře

12. Kůže (7)

V-S:

sedět kůži

zachránit (svou) kůži

V-A-S:

mít husí kůži

mít hroší kůži

VprepS:

vězet pod kůží

vícečlenné subtypy:

být kost a kůže

nést svou kůži na trh

13. Mozek (8)

V-A-S:

mít bystrý mozek

mít slepičí/ telecí/ ptačí mozek

mít omezený mozek

mít vygumovaný mozek

S-A-S:

výplod chorého mozku

VprepS:

jít/ lézt na mozek

propoziční:

vtřít někomu něco mozkem

přirovnání:

dělá, jako by snědl Šalamounův mozek

14. Noha/nohy (42)

V-S:

líbat nohy

necítit nohy

nevládnout nohama

A-S:

kuří noha

můří noha

sloní noha

suchou nohou

V-S-S:

smáčet nohy slzami

V-A-S:

mít čapí nohy

mít mladé nohy

mít těžké nohy

mít volšové nohy

vstát levou nohou

V-ADV-S:

být vzhůru nohama

VprepA-S:

klopýtnout o vlastní nohu

postavit se na vlastní nohy/ stát na vlastních nohou

stát na hliněných nohách

stavět se na zadní nohy

žít na dobré noze

žít na volné noze

žít na vysoké/ velké noze

part-S:

ani (živá) noha

ADV-S-V:

kam nohy nesou

sotva/ ledva nohy vléct

ADV-V-S:

sotva cítit nohy

sotva vládnout nohama

vícečlenné subtypy:

ani nohou nepřekročit něčí práh

být jednou nohou v hrobě

být celý den na nohou

nastavit někomu nohy

plést/ motat se někomu pod nohama/ pod nohy

podrazit někomu nohy

vzít nohy na ramena

propoziční:

místo, kam ještě nevstoupila lidská noha

trhni si nohou!

ze všeho nohu vytáhne

přirovnání:

mít nohy jako džbány

mít nohy jako centy

mít nohy jako čáp

mít nožky jako gazela

mít nohy jako od kulečníku

to je jako noha

15. Nos (32)

V-S:

lézt nosem

strkat nos

A-S:

cyranovský nos

orlí nos

řecký nos

římský nos

V-S-S:

utřít někomu nos

V-A-S:

mít dobrý nos

V-S-ADV:

mít nos nahoru/ vysoko/ vzhůru

nosit nos vysoko

VprepS:

brumlat si/ bručet si pod nos

dát/ dávat si do nosu

dloubat/ rýpat/ št'ourat se v nose

dostat do nosu

chytit se/ potáhnout se za nos

přinést pod nos

VprepS-ADV:

chodit s nosem vzhůru

prep-S:

u/ blízko nosu

před nosem

SprepS:

kartáček pod nosem

svíčka u nosu

ADVprepS:

rovnou za nosem

vícečlenné subtypy:

krčit nos nad něčím

ohrnovat/ ohrnout nos nad něčím

vidět si jen na špičku nosu

vodit někoho za nos

dělat/ udělat na někoho dlouhý nos

přirovnání:

mít nos jako bramboru/ okurku/ ředkvičku

mít nos jako kliku od blázince

mít nos jako komín

mít nos jako skobu

paremie:

podle nosa poznáš kosa

16. Oko/ oči (80)

V-S:

bloudit očima

házet okem

hladit/ pohladit/ laskat/ očima

hltat očima

mhouřit/ přimhouřit oči

otevřít oči

pást oči
pozvednout oči
probodávat očima
sklopit oči
střelit/ šlehnout/ hodit/ mrsknout očima
upřít oči
vyškrábat/ vydrápat oči

A-S:

Argusovy oči
hladové oči
ježkovy oči
jestřábí oči/ zrak
kuří oko
laní oči
mandlové oči
pomněnkové oči
pouhé oko
prosté oko
psí oči
rybí oči
vodové oči
zkušené oko
žabí oči

V-S-V:

moc si oči vyplakat

V-S-S:

otevřít někomu oči

V-A-S:

dělat zlé oči
mít baziliščí oko
mít otevřené oči

V-SprepS:

obracet oči v sloup
zavřít oči před něčím

VprepS:

nespustit/ nespouštět z oči
padnout do oka
podívat do očí
říct (něco/ pravdu) do očí

VpronS:

nevěřit svým očím

VnumS:

zamhouřit (zavřít) obě oči (nad čím)

prep-numS:

mezi čtyřma očima

SprepS:

klapky na očích
kruhy pod očima
pastva pro oči
šupiny na očích

prepSprepS:

se slzami v očích
z očí do očí

prepS:

od/ podle oka
před očima

pronS-S:

jedním mžikem oka

VprepA-S:

pozorovat/ sledovat/ poslouchat s vykulenýma očima/ s otevřenýma očima/ s vytřeštěnýma očima

vidět na vlastní oči

vícečlenné subtypy:

udělat něco pro krásné (modré) oči
šlápnout někomu na kuří oko
zavřít nad něčím jedno oko

propoziční:

málem oči vylezly z důlků
dostal facku, až se mu v očích zajiskřilo
zavírají se oči

přirovnání:

je to jako pěst na oko
jako sůl/ trn v oku
kouká, jako by ho chtěl očima probodnout
mít oči modré jako chrpy/ len/ šmolka
mít oči jako čárky
mít oči jako jehly/ špendlíky
mít oči jako jestřáb
mít oči jako jiskry
mít oči jako laň
mít oči jako kočka
mít oči jako pomněnky
mít oči jako studánky
mít oči jako pulec
mít oči červené jako králík
měsíc svítí jako rybí oko
opatrovat/ střežit jako oko v hlavě
poulit oči jako kapr
mhouřit oči jako kocour

paremie:

kouká, div si oči nevykouká
sejde z očí, sejde z mysli
oko za oko, zub za zub (bibl.)

17. Prst (19)**V-S:**

hrozit/ pohrozit (někomu) prstem
luskat/ lusknout prsty
spálit si prsty
nehnout prstem

ukazovat prstem

S-S:

prst osudu

V-S-S:

držet někomu palce

V-A-S:

mít dlouhé prsty

V-prep-S:

mít (něco) pod palcem

dívat se/ koukat skrz prsty

prepS-A:

na prst široký/ tenký/ slabý/ tlustý

partS-V:

ani se prstem nedotknout/ nesáhnout

vícečlenné subtypy:

otočit/ omotat si (někoho) kolem palce/ prstu

spočítat na prstech jedné ruky

vycucat si/ nevycucat si (něco) z palce/ z prstu

zůstat/ uvíznout (něco) pod palcem/ prstem

přirovnání:

být/ zůstat sám jako prst

být slabý jako prst

paremie:

podej mu prst, chytne se celé ruky

18. Pata (20)

V-S:

lízat paty

sklapnout/ srazit paty

nevytáhnout paty (z domu)

A-S:

Achillova pata

V-S-V:

mocet si paty ušoupat

VprepS:

otočit se na patě

prepSprepS:

od hlavy k patě

vícečlenné subtypy

být (někomu) v patách

jít (někomu) v patách

lepit se (někomu) na paty

mít (někoho) v patách

nesahat (někomu) ani po paty

pověsit se/ věšet se (někomu) na paty

šlapat (někomu) na paty

vytrhnout (někomu) trn z paty

propoziční:

hoří mu koudel za patami

má/ nemá to hlavu a patu

přirovnání:

utíká, jakoby mu za patami hořelo/ jako by mu paty namydli

paremie:

každý ví nejlíp, kde ho pata tlačí

kdo nemá v hlavě, musí mít v patě

19. Prsa (7)**V-S:**

vypnout prsa

VprepS:

bít se/ tlouct se v prsa

prohrát o prsa

V-AprepS:

být slabý na prsa

vícečlenné subtypy:

hřát si hada na prsou

propoziční:

kámen/ balvan se někomu svalil/ spadl z prsou

přirovnání:

leží to někomu na prsou jako balvan

20. Rameno (10)**V-S:**

krčít/ pokrčít rameny

V-A-S:

mít široká ramena

vícečlenné subtypy:

dívat se na někoho přes rameno

dělat před někým ramena

hodit si něco přes rameno

nesahat někomu na rameno

poklepat někomu na rameno

shodit z ramen

vyplakat se někomu na rameni

dát si nohy na ramena

21. Ruka/ ruce (82)**V-S:**

lomit rukama

mávnout rukou

nabídnout ruku

přiložit ruku/ ruce

rozpřahovat/ rozhazovat ruce

sprásknout ruce

svázané ruce

špinit si ruce

umýt si ruce

vztáhnout (na někoho) ruku

A-S:

otevřená/ štědrá ruka

pravá ruka
prodloužená ruka
sloní ruka
společná/ nerozdílná ruka
zkušená ruka
železná ruka

V-A-S:

mít čisté ruce
mít černou ruku
mít holé ruce
mít ochrannou ruku
mít levou ruku
mít pevnou ruku
mít tvrdou ruku
mít zlaté ruce
podat pomocnou ruku

V-S-S:

svrbí někoho ruka

A-A-S:

nedotčený lidskou rukou

VprepS:

brát/ vzít do (svých) rukou
být po ruce
dostat se pod ruku
hrát/ nahrávat do ruky
mít po ruce
padá z rukou
přijít pod ruku
vydat do rukou
vydat se do rukou (koho)
vymknout se z rukou
žádat o ruku

VnumS-A:

mít obě ruce levé

AprepS:

šikovní do ruky

prepS:

k rukám
do ruky/ rukou
po ruce

prepS-S:

na dosah ruky

SprepS:

vrabec v hrsti
ruku v ruce

prepSprepS:

se zbraní v ruce
z ruky do ruky

prepA-S:

do vlastních rukou/k vlastním rukám

po levé ruce
po pravé ruce
na svou pěst
s prázdnýma rukama
se založenýma rukama
z druhé ruky
z první ruky

vícečlenné subtypy

dát za někoho ruku do ohně
držet/ mít někoho v rukou
nosit někoho na rukou
pozdvihnout (na někoho) ruku
sedět se založenýma rukama/ s rukama v klíně
složit ruce do klína
trefit hřebík na hlavičku
vodit někoho za ruku
vztáhnout na sebe ruku

propoziční:

jde/ mu/ všechno od ruky
všechno mu padá z ruky

přirovnání:

být jako bez ruky
mít ruce/nohy jako hůlky
mít ruce jako led
mít ruce jako lopaty
mít ruce jako medvěd
mít ruce jako struhadlo
mít ruce jako svěráky
mít ruce jako ploutve
mít ruce jako řezník
mít ruce vytahané jako opice/ orangutan
mít ruce jako válečky
řádit jako černá ruka
umýt si ruce jako Pilát

paremie:

ruka ruku myje

22. Srdce (43)

V-S:

nemít srdce
puká mi srdce
vylévat si srdce
zranit srdce

A-S:

celým srdcem

S-S:

hlas srdce

V-S-S:

získat si/ dobýt něčí srdce

V-A-S:

dělat si těžké srdce
mít babské/zaječí srdce
mít dobré srdce
mít lví srdce
mít měkké srdce
mít okoralé srdce
mít tvrdé/ kamenné srdce
mít široké/velké srdce
mít zlaté srdce
otevřít své srdce

VprepS:

brát si/ vzít si k srdci
brát/ chytat/ vzít za srdce
být bez srdce
nosit v srdci
odlehlo od srdce
ruku na srdce

V-SprepS:

mít srdce na dlani

SprepS:

srdce z marcipánu/ másla

prepS-S:

v koutku srdce

pronS-V:

vším srdcem volat

prepA-S:

s krvácejícím srdcem

s lehkým srdcem

s těžkým srdcem

s tlukoucím srdcem

z celého srdce

vícečlenné subtypy:

(být) hezký, až se na to srdce směje

plakat, až srdce usedá

propoziční:

div to (někomu) srdce neutrhlo

srdce mu spadlo do kalhot

přirovnání:

jako by nůž do srdce vrazil

leží to na srdci jako kámen/ balvan

mít srdce jako zvon

mít něco před sebou jako na dlani

srdce mu bije jako zvon

srdce mu buší jako kladivo

projelo mu to srdcem jako dýka

23. Šíje (2)

A-S

labutí šíje

vícečlenné subtypy:

sklánět/ sklonit před něčím svou šíji

24. Tvář/ tváře (27)

V-S:

zakrývat si tvář
neztratit tvář

A-S:

červené tváře
ledová tvář
němá tvář
odvrácená tvář
známá tvář

V-A-S:

nasadit vážnou tvář
nasadit vlídnou tvář
odhalit/ ukázat pravou tvář

VnumS:

mít dvojí tvář
má mnoho tváří

VprepS:

plivat do tváře

prepS-S:

v potu tváře

vícečlenné subtypy:

mít to vepsané ve tváři
mocht se každému podívat do tváře
nemocht se někomu podívat do tváře
odvrátit od někoho svou tvář
pohlédnout někomu přímo do tváře
smát se někomu do tváře
stát tváří v tvář

propoziční:

tvář mu zářila štěstím

přirovnání:

má tváře jako broskve
mít tváře jako bochánky
plné tváře jako měsíček
tvář jako z kamene
tváře jako lívance

25. Ucho/ uši (21)

V-S:

stříhat ušima
svěsit uši
napnout uši
zacpávat si uši

A-S:

jehelní ucho
oslí uši
tenké uši
zaječí uši

VprepS:

zapsat si (něco) za uši
doneslo se/ dostalo se k (něčím) uším

V-SprepS:

tahá to za uši

VnumS:

poslouchat jedním uchem/ na půl ucha

Vprep-numS:

spát na jedno ucho

spát na obě uši

Apart-prepS:

zadlužený až po uši

zamilovaný až po uši

propoziční:

jedním uchem tam, druhým ven

jí, až za ušima praská

paremie:

jedl, až se mu dělaly boule za ušima

i stěny/ zdi mají uši

26. Ústa (39)

V-S:

utřít ústa

mluvit ústy (někoho)

sešpulit ústa

V-S-S:

otevřít ústa údivem

rozvázat někomu ústa

V-A-S:

jíst plnými ústy

VprepS-S:

mít v ústech blázna

mít v ústech knedlík

VprepS:

nevidět si do úst

plácnout se přes ústa

numS-V:

jedněmi ústy zvolat

prepA-S:

s plnými ústy

vícečlenné subtypy:

dát někomu přes ústa

dát si pozor na ústa

dostat se lidem do úst

mazat někomu med okolo úst

mít plná ústa něčeho

mít ústa na zámek

nést se/ letět od úst k ústům

nebrat si servítek před ústa

nemít co do úst

nemít od rána nic v ústech

nevzít něco do úst
nedostane to z úst
otevřel si na někoho ústa
odtrhávat si něco od úst
odpovídat na půl úst
otřít si o někoho ústa
položít si prst na ústa
řekl to na plná ústa
visí mu na ústech
vložit někomu myšlenku do úst
žít z ruky do úst

propoziční:

lže, až se mu od úst práší
sbíhají se mu sliny v ústech
sousto mu zhořklo v ústech
z něčích úst se vydralo

přirovnání:

otevírat ústa jako kapr

paremie:

má v ústech med a v srdci jed

27. Vlas (6)

VprepS:

viset na vlásku
přitáhnout za vlasy
uniknout o vlas

part-prepS:

ani o vlas/ chlup
nezkřivít ani vlas na hlavě

paremie:

dlouhé vlasy, krátký rozum

28. Záda (11)

V-S:

obrátit/ otočit se zády
ohýbat/ hrbit záda

V-S-S:

krýt někomu záda
ukázat někomu záda

SprepS:

kudla do zad

vícečlenné subtypy:

dělat něco za něčími zády
mít někoho v zádech
pomlouvát někoho za zády
schovávat se za cizími zády

propoziční:

mráz běhá po zádech
vlézt někomu na záda

29. Zub/ zuby (19)

V-S:

brousit si zuby (na někoho)
dělat si zuby (na co)
skřípat zuby
ukázat/ vycenit zuby
vylámat si zuby
zatnout/ zatínat/ stisknout zuby

S-S:

zub času
zub moudrosti

V-S-S:

držet se zuby nehty

VprepS:

procedit mezi zuby
podívat se na zuby

AprepS:

ozbrojený po zuby

SprepS:

něco na zub
zub za zub (bibl.)

vícečlenné subtypy:

vrazit jednu do zubů
držet jazyk za zuby
shánět něco dobrého na zub

přirovnání:

má zuby jako noty na buben
zoubky jako perličky

30. Žebra (3)

V-S:

chrastí žebry

vícečlenné subtypy:

dát někomu jednu pod žebra

propoziční:

dají se někomu spočítat žebra

Пřehled jednotlivých typů v ukrajinštině

Jednotlivé typy somatických frazémů podle abecedy.

1. Борода (2)

V-S:

задерти бороду

paremie:

борода до пояса, а розуму ні волоса

2. Волос/ волосся (6)

S-V:

(аж) волосся піднімається/ стає (дибом)

VprepS:

висіти на волоску

притягти за волоси

part-prepS:

ні на волос/ волосок (не відступати)

proposisi:

скоріш на долоні волосся виросте

paremie:

борода до пояса, а розуму ні волоса

3. Вуха (24)

V-S:

затуляти/ затулити вуха

нашорошувати/ нашорошити вуха

не вірити/ не повірити (своїм (власним)) вухам

пропускати (пускати)/ пропустити (пустити) повз вуха (мимо вух)

розвішувати/ розвішати (розвісити) вуха

стригти/ прясти вухами

S-V:

вуха вянуть

вухами ляпати

вуха ріже

S-S:

краєм вуха

AprepS:

закоханий по (самі) вуха/ до вух

prepzS-V:

за вухом не свербить

VprepS:

доноситися до вух

ув'язнути по вуха

укладати у вуха

уносити (вносити) у вуха

VnumS:

слухати одним вухом

partS-V:

аж вуха пухнуть

і вухом не вести/ не повести

part-prepS-V:

аж за (поза) вухами/ в вухах лящить

propozicni:

хоч у вухо вбгай (клади)

paremie:

в одно ввійшло, у друге вийшло

ведмідь (слон) на вухо наступив

і стіни мають вуха

4. Голова (70)

V-S:

вішати голову

відповідати/ ручатися головою

відірвати (комусь) голову

втрачати (утрачати)/ утратити (втратити) голову

губити голову

гризти (прогризти) голову

забити голову

зложити (скласти, накласти) голову (-ою)

крутити/ закрутити голову

лягти/ накласти головою

покласти голову

ламати голову (собі)

морочити голову

піднімати (підіймати, підводити, підносити) / підняти (підійняти, підвести, піднести) голову

сушити голову

схиляти/ схилити голову

S-V:

голова варить

голова крутиться (макітриться, морочиться, паморочиться) /закрутилася (заморочилась, запаморочилася, замакітрилася)

голова тріщить (розвалюється, розлітається)

голова туманіє (чманіє)

голову прихилити

A-S:

гаряча голова

золота голова

розумна голова

свіжа голова

світла (ясна) голова

посипати голову попелом

SprepS:

каша в голові

VprepS:

брати/ узяти (забрати) (собі) в голову

брати з голови

бути з головою

викинути з голови

вибити з голови
вилетіло з голови
вкладати (укладати), вкласти (укласти) в голову
вбити (убити) / вбивати (убивати) в голову
забрело в голову
лізти в голову / до голови
лізти на голову
не вкладається /вміщається в голову
не виходити /йти, вилазити з голови
не гладити/ не погладити по голівці (голові)
поринути (поринати, зануюватися , заглиблюватися) / пірнути / поринати (пірнути,
зануритися, заглибитися) з головою
прийти в голову
шумить/ гуде у голові
ударити в голову
prepS-V:
на головах ходити
prepSprepS:
від голови до ніг
prep-pronS:
на свою голову
prepS-A:
на голову вищий
propozíční:
з хворої голови на здорову
хоч кіл (кілок) на голові теши
голова іде (ходить)/ (пішла / заходила і та інше) обертом (кругом, ходором)
vícečlenné subtype:
битися головою об стіну
видати себе з головою
летіти/ полетіти сторч головою (сторчака)
мати голову на плечах
мати олію (смалець) в голові
не мати царя в голові
перевертати/ перевернути з ніг на голову (з голови на ноги)
přirovnání:
як сніг на голову
paremíe:
головою стіни не проб'єш
до булави потреба голови
за дурною головою ногам горе
за дурною головою рукам ногам покою нема
мудрій голові досить два слова
скільки голів, стільки умів
одна голова добре, а дві – ще краще

5. Горло (13)

V-S:

брати горлом
дерти горло (горлянку)

перегризати/ перегризти горло (горлянку)
промочити горло
рвати горло
учепитися (вчепитися) в горло (горлянку)

prep-pronS:

на все горло

VprepS:

взяти за горло
не лізе в горло
підступати до горла
скарати на горло
ставати в горлі

prepS:

по (саме) горло (ситий)

6. Груди (4)

V-V:

не давати дихнути (на повні груди)

VprepS:

бити (себе) в груди

vícečlenné subtype:

грудьми стати на захист (когось)
пригріти змію на грудях

7. Губа (11)

V-S:

копилити (закопилювати) / закопилити (скопилити) губу (губи, ніс, носа і та інше)

S-S:

губи бантиком

S-V:

губи дути

prepS-ADV:

на всю губу
на повну губу

prepSprepS:

з піною на губах

vícečlenné subtype:

робити з губи халяву

propoziční:

молоко на губах не обсохло

přirovnání:

губа як на коловороті літає
як медом по губах

paremie:

пан на всю губу

8. Долоня (2)

VprepS:

сплеснути в долоні

přirovnání:

як (мов, ніби і та інше) на долоні

9. Живіт (3)

VprepS:

бурчить у животі

vícečlenné subtypu:

брався за живіт від сміху

propozíční:

живіт присох до спини

10. Зуб/ зуби (28)

V-S:

вибілювати (білити) зуби

вишкірити (шкірити) зуби

замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби

заїхати в зуби

продавати зуби

з'їсти (проїсти) зуби

зламати/ поламати зуби

точити (гострити) зуби

триматися зубами

зціпивши/ стиснувши зуби

мати зуба

показати/ показувати зуби

скалити зуби

стиснути (зіщипити, стинати, стяти) зуби

скреготати (скрипіти, скреготіти) / заскреготати (заскреготіти, заскрипіти) зубами

сушити зуби

VprepS:

зав'язнути (нав'язнути, зав'язти і та інше) в зубах

говорити (цідити, сичати і та інше) крізь зуби

подивитися в зуби

попасти на зуб

хвіст у зуби

AprepS:

озброєний до зубів

SprepS:

зуб за зуб

part-prepS-S:

ні (ані) в зуб ногою

vícečlenné subtypu:

класти/ покласти зуби на полицю (на мисник)

тримати язик за зубами

propozíční:

зуб на зуб не попадає

у чорта в зубах

11. Кістка/ кістки (8)

V-S:

лягти кістками

перемивати (мити, перемелювати, перетирати)/ перемити/ перемолоти, перетерти)
кісточки (кістки, до ксіток)

A-S:

панська/ біла кістка;

VprepS:

промокнути до кісток

промерзнути до кісток

перебирати (розбирати/ перебрати (розбрати) по кісточках (усі ксіточки)

prepA-S:

до самих кісток/ до самої кості

SprepS:

кістки та шкіра

12. Коліна (6)

V-S:

викидати колінця

VprepS:

падати/ упасти (впасти) / на коліна

піднятися/ підвестися (устати (встати)) з колін

поставити на коліна

повзати на колінах

paremie:

п'яному є море по коліна

13. Кров (13)

V-S:

грає/шумує /бушує кров

горить кров

кипить кров

проливати/ пролити кров

пити/ сати/ смоктати кров

S-S:

голос крові

S-S-V:

сердце кров'ю обливається

SprepS:

кров за кров

кров з молоком

кров і плоть

vícečlenné subtype:

здобувати (заробляти) кров'ю й (та) потом

зрошувати / зросити (скропіти) власною (своєю) кров'ю землю

propozíční:

кров ударяє (кидається, шугає)/ ударила (кинулася, шутнула) в голову/ (до) обличчя (до
лиця)

14. Лоб (4)

prepS-V:

у (в) лоб (рідше в лоба) говорити (сказати)

на лбу написано

paremie:

очі (рогом) вилізли на лоба (з лоба)
лобом муру не проб'єш

15. Мозок (3)**V-S:**

крутити мозком
свердлити мозок (про думку)
сушити мозок

16. Ніс (20)**V-S:**

вернути (відвертати) носа
втирати / втерти носа
встромляти (пхати, сунути/ устромити (встромити) (всунути) (свого) носа (свій) ніс)
заорати носом
задирати носа
ковирятися у носі
крутити носом
наставити носа
висовувати/ не висовувати (показувати) носа
чути/ почути носом (нюхом)
уткнутися носом

VprepS:

водити за носа
зарубати (собі) на носі
говорити (мурмоніти, бубоніти) під ніс

prepS:

з-перед (самого) носа
коло носа
під (самим/ самий) носом/ ніс

SprepS:

носом до носа (зіткнутися)
не бачити далі свого носа

paremie:

не суй носа до чужого проса

17. Нога/ ноги (24)**V-S:**

бити ноги
втягати (втягувати, простягати)/ витягти (втягнути, простягти, простягнути) //
задерти ноги
не чути/ не відчувати (під собою) ніг
підставляти/ підставити ногу (ніжку)

VprepS:

іти в ногу
вбити до ноги
піднятися на ноги
плутатися під ногами
ставати (встати, звестися, знятися, піднятися, спинатися) на ноги

ступити на яку ногу

SprepS:

ноги на плечі

prepSprepS:

з (від) ніг до голови

ADV-S:

догори ногами

prepS:

ні ногою

S-A-S:

нога людська не ступала

SprepA-S:

спати без задніх ніг

vícečlenné subtype:

бути цілий день на ногах

вклонитися аж до ніг

жити на широку ногу

зірватися (схопитися, зметнутися) на рівні ноги

куди ноги несуть (бігти, тікати)

переступати з ноги на ногу

propozíční:

ноги не буде

ледве ноги винести

18. Обличчя (3)

V-S:

обертатися (ставати)/ повернутися (обернутися, стати) обличчям (лицем)

VprepS:

знати на обличчя

vícečlenné subtype:

викрити справжнє обличчя

19. Око/ очі (84)

S-V:

очі горять (загорілися)

очі розбігаються

(і) оком не моргнути

V-S:

блукати (бігати) очіма

відвести очі

відкрити очі

витріщити (вилупити, вирячити) / витріщати (вилуплювати) очі (баньки)

втупити (утипити)/ утуплювати (втуплювати) очі

впиватися очима

вишкрябати очі

грати (вигравати)/ заграти очіма

гострити очі

добти очі

зав'язувати/ зав'язати очі

залити очі

замилити очі
 замкнути (закрити) очі (навіки)
 їсти (поїдати, пожирати) очима (оком)
 кидати / кинути оком (очима, погляд, зір)
 колоти (пекти, вибивати, випікати) очі
 мозолити очі
 муляти (мулити) очі (око)
 накидати / накинати оком
 не відривати (не відводити) / не відірвати (не відвести) очей (погляд)
 не зводити (не підводити, не спускати) / не звести (не відвести, не спускати) очі
 нищпорити очима (оком)
 обіймати оком (поглядом.)
 одвести очі
 опустити очі
 окидати/ окинути (обкинути) оком (очима, поглядом, зором)
 пасти очима (оком, поглядом)
 прикипіти очима (поглядом)
 проважати / провести очима
 пройти / проходити очима
 розкрити очі
 світити очима
 стріляти / стерльнути очима
 тішити око
A-S:
 всевидяче (всевидяще, всевидюще) око
 досвідчене око
 незброєне/ просте око
 світле око
V-S-S:
 пускати бісики очима
 глянути/ помічати/ бачити крем ока
V-A-S:
 не вірити / не повірити своїм (власним) очам
S-S-V:
 очі рогом лізуть / полізли
 очі сльозами зайшли
VprepS:
 бити в очі (у вічі)
 впасти в око (очі)
 говорити (ляяти) поза очі
 говорити (прямо) в очі (в вічі)
 дивитися (прямо) в очі
 лізти в (перед) очі
 не бачити / не побачити (і) у вічі
 не спускати / не спустити (з) ока ((з) очей)
 не сходити з-перед очей
 плювати / плюнути в очі (межі очі)
 потрапляти (попадати, навертатися) / потрапити (попасти) на очі
 стояти перед очима
 упадати / впадати / кидатися в очі (в око)

SprepV:

оком не повести

pronS-V:

куди очі поведуть

куди оком не глянеш / куди не кинь (не кинеш) оком

куди очі (бачать (дивляться) іти (бігти, тікати)

SprepS:

око в око

око за око

світ за очі

prepS:

на око

на очах

vícečlenné subtype:

іти/ побрести/ побігти світ за очі

брати (убирати, вбирати) в себе очі

не знати, куди (де) дівати / подіти (діти) очі

очі на лоб (на лоба) лізуть (вилазять) / полізли (вилізли)

побачити на власні очі

позичати/ позичити очей у Сірка / Рябка / вовка

стерегти (ховати) від людського (стороннього, чужого) ока, від людських (сторонніх, чужих очей)

propoziční:

очі не бачили би

закриваються очі

přirovnání:

берегти (оберігати, пильнувати) як ока в голові

як зіницю ока берігти (вберігти)

як (мов) полуда з очей спадає (спливає) / спала (спливла)

як оком змигнути

як сіль в оці

paremíe:

як з очей, та із думки

20. Палець/ пальці (18)**V-S:**

указувати (вказувати) (показувати, тицяти) пальцем

обпекти пальці

S-V:

(і) пучкою (пальцем) не доторкатися/ не доторкнутися

(і навіть) пальцем не кивнути (не ворухнути, не поворошити)

(і) пальцем не торкнутися (не зачепити) / не торкати

partS-V:

хоч (тільки) пальцем торкнутися

VprepS:

висмоктати/ виссати з пальця

дивитися крізь пальці

рахувати/ лічити на пальцях

ходити на пальцях

prepS-V:

на (по) пальцях (можна) (порахувати)

vícečlenné subtypy:

кивати пальцем у чоботі

обвести (обкрутити, обмотати)/ обводити (обкручувати, обмотувати) круг (довкола, навколо) пальця

пальців на руках не вистачить

prorozíční:

в рот пальця не клади

přirovnání:

як (своїх) пять пальців (пучок) знати/ вивчати

як палець сам/один

голий яко палець

21. Плече/ плечі (9)

V-S:

підставляти/ підставити плече

prepS-V:

за плечима не носити

SprepS:

плече в плече (до плеча)

VprezS:

рубати / рубонути з плеча

скинути з пліч

смерть за плечима

vícečlenné subtypy:

узяти (взяти) на свої плечі

лягати / лягти (важким) тягарем на плечі

prorozíční:

тягар спав з плечей

22. П'ята (9)

V-S:

накивати/ кивати п'ятами

лізати п'яти

A-S:

Ахілесова п'ята

V-S-S:

мазати (мастити, намащувати)/ намазати, намастити п'яти салом (самльцем)

VprepS:

бути під п'ятою

наступати / наступити на п'яти (хвоста, горло)

prepSprepS:

з голови до п'ят

prorozíční:

тільки п'яти замигтіли

душа в п'яти сховалася

23. Ребра (3)

V-S:

поламати/ переломити/ ламати ребра (кістки)

порахувати/ полічити ребра

propoziční:

худий аж ребра світяться

24. Рот (13)

V-S:

затулити (закрити, заціпити, замкнути) рота (рот, уста)

розкривати (розтуляти)/ розкрити (розтулити) рот (рота)

роззявити рота

A-S:

зайвий рот

vícečlenné subtypy:

від свого рота відірвати

(і) в рот не брати/ не взяти

набирати/ набрати води в рот

кричати на весь рот

розжувати і в рот покласти

рот на замок замкнути

propoziční:

суха ложка рот дере

(само) до рота лізе (проситься)

přirovnání:

як (мов, ніби, наче) води в рот набрати

25. Рука/ руки (84)

S-V:

рука/ руки не піднімається (не підіймається, не здімається, не зводиться, не

підводиться/ не підніметься (не підведеться, не здійметься, не зведеться), не підведеться

руки сверблять

руки не доходять (не дістають)/ не дійшли

руки не стоять

рукою подати

V-S:

бруднити (поганити, паскудити) руки

гріти (нагрівати)/ погріти (нагріти) руки

заламувати/ ломати руки

запропонувати руку

зв'язувати/ зв'язати руки

мати руку

махнути/ махати рукою

набивати (наламувати)/ набити (наламати) руку (руки)

не покладати рук

опускати/ опустити руки

піднімати (підводити, підіймати)/ підняти (підвести, підійняти) руку (руки)

прикласти руку

просити руки

подавати (давати, простягати)/ подати (дати, простягати) (братню) руку (допомогу)

розводити руками

умивати руки

цілувати руки

A-S:

важка рука
золоті руки
права рука
тверда рука

S-A:

руки короткі (куці, малі)

V-V-S:

сидіти склавши/ згорнувши руки

VprepS:

брати/ узяти (взяти) у руки
валитися/ летіти/ падати з рук
відбитися від рук
випускати/ випустити з рук
горить в руках
горить під руками
грати на руку
збувати (спускати)/ збути (спустити) з рук
зійти з рук
знаходитися під рукою
зняти/ підняти руку (на когось)
іти (йти) до рук
падає з рук
підвертатися (попадати, потрапляти)/ підвернутися (попасти, потрапити) під руку (в руки)
попадати (попадатися)/ попасти (попастися) (потрапити) в руки (до рук)
прибрати/ прибрати до (своїх) рук
наламати/ набити (собі) руку
носити на руках
сходити/ зійшло з рук
тримати/ держати в руках (в шорах)
ходити/ піти по руках

prepS:

під рукою
на руку (видати гроші)

prepS-V:

на руках лишитися (у когось)

prepS-S:

на руку ковінька

prepA-S:

з голими/ з пустими/ прожніми руками
з легкої руки
з перших рук
на власну руку
на швидку руку
під гарячу руку

prep-numS:

з перших рук

part-prepS:

не з руки

SprepS:

рука в руку (іти, працювати)

AprepS:

гарячий на руку

легкий на руку

нечистий на руку (хапкий на руку)

vícečlenné subtype:

(Hí) (i)) рук, (ní(i)) ніг не чути (не почувати, не відчувати)

взяти себе в руки

голосувати/ підтримувати обома руками

давати/ дати волю рукам

накласти/ наложити/ зняти/ підняти на себе руки

переходити з рук у руки (до рук)

погріти собі руку/ руки

триматися обома руками

propozíční:

голими руками не візьмеш

не здійсмається рука

рука руку мие

přirovnání:

як без руки

як (мов) без руки/ рук

як рукою зняло

як рукою подати

paremíe:

майстер на всі руки

рука руку мие

чужими руками жар загібати (загортати, вигрібати, вигортати)/ загібти (загорнути, вигребти)

чужими руками вогонь загортати

26. Серце (44)**V-S:**

виймати серце

віддавати серце

запалювати/ запалити серце (душу)

збагнути серцем

кряти/ крається серце

лікувати серце

покорити серце

розбивати (розривати, шмативати)/ розбити (розівати) серце

щемить/ защеміло серце

V-A-S:

мати м'яке серце

мати золоте серце

VprepS:

брати (приймати) (близько) до серця

брати / узяти (взяти) за серце (за душу)

бути без серця

бути по серцю

відлягло (відійшло) від серця (від душі, на серці, на душі)
дійняти до серця
добиратися/ добратися (дійти) до серця (душі)
носити в (на) серці
уражати/ вражати (уразити) в (саме) серце
холоне/ захололо (похололо) в серці (на серці)

SprepS:

тягар на серці

prepA-S:

від чистого серця
від щирого серця
з (із) відкритим (розкритим) серцем
з (тяжким) серцем
з чистим серцем
з легким серцем (душею)

ADVprepS:

важко на серці
легко на серці

Spart-prepS:

серце (душа) не на місці

prepS:

до серця
по серцю

vícečlenné subtypy:

заходиться серце
кров'ю серця писати
покласти руку на серце
серце кров'ю обливається/ обилося (залилося)
ятрити (розятрювати) рану у серці

propozíční:

камінь ліг на серце
мліє (ниє, стискається) серце (душа)
сохне серце
стрепенулось серце
тьохкає серце

přirovnání:

як (мов, ніби, наче) ніж (ножем) у серце

27. Спина (9)

V-S:

гнути (згинати)/ зігнути спину (хребет)
жити/ бути за (чиєюсь) спиною
повернутися/ повертатися спиною (плечима)
показати (ворогові) спину

vícečlenné subtypy:

ховатися за чужою спиною
спробувати на своїй спині
робити (щось) за (чиєюсь) спиною

propozíční:

за спину не лле

мороз пішов спиною

28. Шия (9)

V-S:

гнути (згинати) шию
зламати шию
милити/ намилити шию

VprepS:

вішатися/ кидатися (чіплятися) / повіситися (кинутися, почепитися) на шию
виганяти/ гнати в шию
дістати по шиї
надавати по шиї
сісти/ сидіти на шию

vícečlenné subtype:

у три шиї гнати

29. Шкіра (7)

V-S:

драти (дерти, здирати) / здерти (зідрати) шкіру (шкіру)

VprepS:

лізти (вилазити, вискакувати) зі шкіри (шкіри)

Sprep-S:

шкіра та кістки

vícečlenné subtype:

аж шкіра (шкура) болить
рятувати свою (власну) шкіру
спустити три шкіри/ десяту шкіру
трястися за свою шкіру

30. Язык (35)

S-V:

язык не повертається сказати/ спитати
язык онімів
язики повідсихали
язика проковтнути
язык заплітається

V-S:

діставати/ дістати языка
висолопити/ вивалити язык (языка)
замкнути языка (рота)
клепати (чесати) языком
ламати/ поламати (собі) язык (языка)
ляпати (ляскати, махати) языком
молоти/ плескати языком
м'яти язык (як баба вовну)
плескати (паякати, плести) языком (языками)
працювати (робити) языком
прикусити (прикушувати) языка (язык)
припнути языка
розв'язати/ розв'язувати язык (языка, рота, мову)

розпускати/ розпустити языка

свербить язык

теліпати язиком

урізати языка

V-A-S:

мати довгий/ злий/ лихий язык

VprepS:

вертиться/ крутиться на язиці (на языку)

зірватися з языка

тягти (тягнути) за язык

A-prep-S:

гострий на язык

швидкий на язык

vícečlenné subtypy:

мати добре підвішений язык

тримати язык (языка) за зубами (в підвортті, на зашморзі, прив'язі, на припоні)

propoziční:

щоб їм (бодай) язык (язики) відсох (повідсихали)

язык до Києва доведе

язык у петлю скрутило

přirovnání:

язык як помело (лопатень, млин)

paremie:

що на умі/ душі - те й на язиці

Seznam literatury

Prameny:

ČERMÁK, František – HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné A – P*. 1. vyd. Praha: Academia, 1994.

ČERMÁK, František – HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné R – Ž*. 1. vyd. Praha: Academia, 1994.

ČERMÁK, František – HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné A – P*. 1. vyd. Praha: Academia, 1988.

ČERMÁK, František – HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*. 1. vyd. Praha: Academia, 1983.

MOKIENKO, Valerij – WURM, Alfréd. *Česko-ruský frazeologický slovník*. Olomouc, Univerzita Palackého, 2002.

ЯРЕЩЕНКО А.П. а кол. БЕЗДІТКО В.І, КОЗИР О.В., НЕМИРОВСЬКА Н.Г. *Сучасний фразеологічний словник української мови*, ПП „Торсінг плюс“, Харків, 2009.

ŠIŠKOVÁ, R., SAVICKÝ N., KURIMSKÝ A. *Ukrajinsko-český slovník*, vyd. Praha: Akademie, 1994.

Teoretické monografie:

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985.

ČERMÁK F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná, Czech and general phraseology*, Univerzita Karlova v Praze, nakl. Karolinum, 2007.

ČERMÁK, František: *Povaha univerzálního ve frazeologii a idiomatice, In Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture*, ed. E. Krošláková, 1993. Vysoká škola pedag. v Nitre, Fakulta humanitných vied.

HLADKÁ, Z. – MARTINCOVÁ, O.: *Tradice a současnost české lexikografie*, In: Маргарита Чернышева (ed.), *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов*. Москва, 2008.

KUFNEROVÁ, Z. a kol. *Překladání a čeština*, 2003, nakaldatelství H&H Vyšehradská, s.r.o.

АЛЕФІРЕНКО М.Ф. *Теоретичні питання фразеології*, Харків, Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987

ВЕРЕЩАГИН, Е. М. *Язык и культура [Текст] : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Метод. руководство / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров*. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Русский язык, 1983.

ГАК, В.Г. *Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость, In: Принципы и методы семантических исследований*, Москва, 1976.

Další slovníkové příručky:

ZAORALEK, Jaroslav. *Lidová rčení*, 1996.

STĚPANOVA, Ludmila. *Historie a etymologie českých rčení, bibliografie pramenů*, 1998.

Tematicky zaměřené slovníkové příručky:

MRHAČOVÁ Eva, *Názvy části těla v české frazeologii a idiomatice*, 2000.

Jiné publikace:

Wach Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, „*Celé Písmo je inspirováno Bohem a prospěšné*“, Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc., International Bible Students Association, 1992.

Internetové zdroje:

<http://7000.kiev.ua/?s=info/vstuplenie/2027>

<http://bse.sci-lib.com/article117347.html>

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Antropomorfismus>

<http://disser.com.ua/contents/6428.html>

http://dom-studenta.ru/uploads/freework/diplom_somatizmy_v_russkoi_i_angliiskoi_frazeologii_1.pdf

http://www.korpus.cz/doc/2000_fraze.doc

http://www.panianka.info/frazeologija_smak_i_kolir_0_0_0_1238_2.html

http://www.phil.muni.cz/cest/lide/hladka/CJA014_Tradice.rtf